

Ναυταθλητισμός, θαλάσσια σπορ και τουριστική ανάπτυξη στην ανατολική Κρήτη, 1960-1967

Σπύρος Δημανόπουλος

Περίληψη

Η Κρήτη σήμερα αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά θέρετρα της Ελλάδας υποδεχόμενη ετησίως εκατομμύρια τουρίστες. Η καθιέρωση της Κρήτης στα τέλη της δεκαετίας του 1960 ως μεσογειακού παραθεριστικού προορισμού συνοδεύτηκε από επενδύσεις στα παράλια του νησιού, τα οποία μετατράπηκαν σε χώρους επιτέλεσης σωματικών πρακτικών αναψυχής και διασκέδασης. Στη βιβλιογραφία για την τουριστική ανάπτυξή της, η ύπαρξη εκτεταμένης αμμώδους ακτογραμμής συνδέεται άμεσα με την μετατροπή του νησιού σε παραθαλάσσιο θέρετρο. Υπονοείται ότι οι ακτές ήταν πάντα εκεί περιμένοντας την ανακάλυψη και αξιοποίησή τους από την τουριστική βιομηχανία και τους επιτελείς του κρατικού σχεδιασμού. Υποστηρίζω ότι η ύπαρξη αμμώδους ακτογραμμής δε συνεπαγόταν αυτόματα την τουριστική ανάπτυξη του νησιού. Αντίθετα, η τουριστική αξιοποίηση των ακτών είχε προϋπόθεση μια κοινωνική – πολιτισμική διεργασία στην οποία η τοπική κοινωνία έπαιξε ενεργό ρόλο. Στο κείμενό μου εξετάζεται η δράση ναυταθλητικών σωματείων και θαλασσόφιλων συλλόγων της ανατολικής Κρήτης εντός του κοινωνικού δικτύου που ήταν υπεύθυνο για τον τοπικό τουριστικό σχεδιασμό. Η δράση τους αποτέλεσε παράγοντα που διαμόρφωσε τη σχέση της τοπικής κοινωνίας με τον (παρα)θαλάσσιο χώρο και ταυτόχρονα καταλύτη της τουριστικής αξιοποίησης ακτών.

Λέξεις κλειδιά: τουριστικός σχεδιασμός, ναυταθλητισμός, θαλασσοφιλία, αναψυχή, τοπικότητα, σωματεία

Εισαγωγή

Τον χειμώνα του 2021, ενώ η πανδημία COVID-19 δεν εμφάνιζε σημάδια αποκλιμάκωσης, πολιτικά στελέχη, επιχειρηματικοί και αθλητικοί παράγοντες της ανατολικής Κρήτης κινήθηκαν για τη διεκδίκηση της διοργάνωσης στο νησί των Παράκτιων Μεσογειακών Αγώνων¹. Μέσω της «μεταφοράς» στον παράλιο και θαλάσσιο χώρο αθλημάτων που είχαν μικρή σύνδεση με αυτόν η Διεθνής Επιτροπή Μεσογειακών Αγώνων φιλοδοξεί να συνδυάσει την καθιέρωση ενός διεθνούς αθλητικού γεγονότος με πρακτικές αναψυχής και απολαύσεις ταυτισμένες με το μεσογειακό καλοκαίρι².

Η διεκδίκηση απέβη επιτυχής και τον Σεπτέμβριο του 2023 οι Γ΄ Μεσογειακοί Παράκτιοι Αγώνες διεξήχθησαν στην Κρήτη. Ο Τύπος υιοθέτησε την επιχειρηματολογία των οργανωτών, η οποία πρόβαλε την «ευκαιρία» για ένταξη της Κρήτης στο χάρτη διεθνών αθλητικών συναντήσεων και για την ενίσχυση της θέσης της ως μεσογειακού τουριστικού προορισμού³. Η καμπάνια της οργανωτικής επιτροπής έδινε έμφαση στη διεθνή προβολή του νησιού, στη γνωριμία και κατανόηση των λαών των παράκτιων μεσογειακών χωρών αλλά και στην παρακίνηση των ντόπιων σε εθελοντικές δράσεις, οι οποίες θα επιβεβαίωναν τους δεσμούς συνοχής της τοπικής

Εικόνα 1: Οι μασκότ των Παράκτιων Μεσογειακών Αγώνων του Ηρακλείου

κοινωνίας και θα εξυπηρετούσαν το κοινό συμφέρον του «κρητικού» τουρισμού⁴.

Οι επιλογές των διοργανωτών αποτυπώνονταν στο μήνυμα που συνόδευσε και ταυτίστηκε με τους αγώνες. Στο logo, στην τελετή έναρξης και λήξης της διοργάνωσης ήταν ευκρινής η αναφορά στη μινωική κληρονομιά της περιοχής, το μεσογειακό

1 «Παρουσιάζεται η υποψηφιότητα του Ηρακλείου για τους Μεσογειακούς Παράκτιους Αγώνες 2023». <https://www.cretalive.gr/sports/paroyisiazetai-i-yposifiotita-toy-irakleioy-gia-toys-mesogeiaikoys-paraktioys-agon-es-2023> (ανακτήθηκε 22.10.2024).

2 «Μεσογειακοί Beach Games». <https://cijm.org.gr/mediterranean-beach-games/?lang=el> «Αθλήματα στους Μεσογειακούς Παράκτιους Αγώνες». <https://cijm.org.gr/athlimata-stous-mesogiakous-paraktioys-agon-es/?lang=el> (ανακτήθηκε 26.9.2024).

3 Ενδ. «Ν. Νταμπακάκης: Οι Μεσογειακοί Παράκτιοι Αγώνες ευκαιρία για την Κρήτη». <https://www.cretalive.gr/kriti/n-ntampakakis-oi-mesogeiakoi-paraktioi-agon-es-eykairia-gia-tin-kriti> (ανακτήθηκε 4.10.2024).

4 «Λαμπερή παρουσίαση των Μεσογειακών Παράκτιων Αγώνων “Ηράκλειο 2023”». <https://capitano.gr/articles/lamperh-paroyisias-ton-mesogeiakon-paraktion-agonon-hrakleio-2023> (ανακτήθηκε 4.10.2024) «Αναζητούνται εθελοντές για τους 3ους Μεσογειακούς Παράκτιους Αγώνες». <https://www.cretalive.gr/kriti/anazitoyntai-ethelontes-gia-toys-3oys-mesogeiaikoys-paraktioys-agon-es-irakleio-2023> (ανακτήθηκε 7.10.2024).

θαλάσσιο – παράλιο τοπίο και η προσπάθεια να συνδεθούν με τον αθλητισμό και να αποτελέσουν ένα ενιαίο και εύληπτο αφήγημα για ντόπιους, επισκέπτες και μέλη των εθνικών αποστολών⁵.

Οι διοργανωτές επιχειρούσαν να προσδώσουν ιστορικό βάθος στην ανάληψη των αγώνων και συμπύκνωναν στο μήνυμά τους τις δύο φάσεις ενσωμάτωσης του νησιού στα τουριστικά δίκτυα – την πρώτη στη διάρκεια του Μεσοπολέμου ως αρχαιολογικού «θερέτρου» και τη δεύτερη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 ως παραθεριστικού προορισμού. Έτσι, τόνιζαν τη σύνδεση της αθλητικής διοργάνωσης με τον τουρισμό του νησιού και τις οικονομικές, ιδεολογικές και πολιτισμικές λειτουργίες που αυτός επιτελεί. Οι ίδιοι δεν άφηναν αμφιβολία ότι η ανάληψη των Μεσογειακών Παράκτιων Αγώνων εξυπηρετούσε την αντιμετώπιση της ανησυχίας επιχειρηματικών και θεσμικών φορέων για την επανάκαμψη της τουριστικής ζήτησης μετά την πανδημία⁶.

Η επιλογή της ακτής του Καρτερού για τη διεξαγωγή των αγώνων δεν ήταν τυχαία, καθώς ήταν ο χώρος που τη δεκαετία του 1960 δημιουργήθηκε η πρώτη οργανωμένη παραλία (πλαζ ΕΟΤ, μοτέλ Ξενία Καρτερού) του νησιού με λουτρικές εγκαταστάσεις και υποδομές αθλοπαιδιών (Πατρίς, 22.12.1961). Ο συμβολισμός ήταν προφανής: η προσπάθεια για την επανάκαμψη της τουριστικής κίνησης μετά την πανδημία «ξεκινούσε» από εκεί που πριν χρόνια η απόλαυση θάλασσας – ήλιου είχε συνδυαστεί με την αναψυχή και τη χαρά των αθλοπαιδιών σηματοδοτώντας την έναρξη της μετατροπής της Κρήτης σε διεθνές θέρετρο.

Στο κείμενό μου επιχειρώ να ιστοριοποιήσω τη διαμόρφωση της σχέσης τουρισμού – αθλητισμού στην ανατολική Κρήτη εντάσσοντάς την στην πολιτική οικονομία της ενσωμάτωσης της περιοχής στα τουριστικά δίκτυα τη δεκαετία του 1960. Θα επικεντρωθώ στους οικονομικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς όρους που ευνόησαν στην ανατολική Κρήτη τη σύνδεση ναυταθλητισμού – θαλάσσιου αθλητισμού με τη μετατροπή της περιοχής σε παραθεριστικό προορισμό μεσογειακού τύπου.

Αθλητικός τουρισμός και τουρισμός με άθληση: ανασυγκροτώντας την ιστορικότητα της πολύπλοκης σχέσης τουρισμού – αθλητισμού

Η ιστοριοποίηση της σχέσης τουρισμού – αθλητισμού μέχρι πρόσφατα δεν είχε αποτελέσει προτεραιότητα ούτε της ιστοριογραφίας του τουρισμού ούτε και αυτής

⁵ «3^ο Μεσογειακοί Παράκτιοι Αγώνες: Με την υπογραφή του Σταύρου Λίτινα οι τελετές έναρξης και λήξης». <https://www.cretalive.gr/kriti/3oi-mesogeiakoi-paraktioi-agonis-me-tin-ypografi-toy-stayroy-litina-oi-teletes-enarxis-kai> (ανακτήθηκε 18.10.2024).

⁶ «Αθλητικός τουρισμός και Μεσογειακοί Παράκτιοι Αγώνες». <https://cretanbusiness.gr/αθλητικός-τουρισμός-μεσογειακοί-πα/> (ανακτήθηκε 18.10.2024).

του αθλητισμού. Οι αναφορές στον αθλητισμό σε μελέτες που καθόρισαν την ιστοριογραφία του τουρισμού ήταν περιορισμένες, όπως ακριβώς και οι αναφορές στον τουρισμό σε κείμενα που σημάδεψαν την ιστοριογραφία του αθλητισμού (Huggins, 2013, σελ. 110).

Μόλις την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα ξεκίνησαν οι απόπειρες επιστημονικής παρατήρησης της ιστορικότητας της σχέσης τουρισμού – αθλητισμού με βασικό ερώτημα τη συμβολή του τελευταίου στην ανάδυση από τα μέσα του 19ου αιώνα των σύγχρονων παραθαλάσσιων θέρετρων (Huggins, 1997, σελ. 213-32· Durie & Huggins, 1998, σελ. 173-87· McDermott, 2009, σελ. 2069-85). Την πρόθεση να ξεκινήσει ο διάλογος μεταξύ των ιστορικών εξέφραζε και το ειδικό τεύχος που αφιέρωσε το *Journal of Tourism History* στη σχέση τουρισμού – αθλητισμού το 2013. Οι συμβολές στο ειδικό τεύχος επιχειρούσαν να προδιαγράψουν μια πορεία ενηλικίωσης για το νέο ιστοριογραφικό πεδίο υπό το πρίσμα και τα αναλυτικά εργαλεία της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας και στόχο την ολιστική σύλληψη της σχέσης τουρισμού – αθλητισμού.

Στο κεντρικό άρθρο του τεύχους, αφού χαρτογραφούνταν η σχετική βιβλιογραφία, εμφανής ήταν η αγωνία του συγγραφέα να αποφύγει ο αναδυόμενος ιστοριογραφικός κλάδος τον εμπειρισμό και τις μονιστικές προσεγγίσεις, είτε από τη μεριά της προσφοράς είτε της ζήτησης, συσχετίζοντας «(αθλητικές) δραστηριότητες, τόπο, ανθρώπους» (Huggins, 2013, σελ. 108). Στο κείμενο αυτό μένω στην παράθεση παραδειγμάτων που συσχέτισαν «δραστηριότητες, τόπο, ανθρώπους», χρησιμοποιώντας αναλυτικά εργαλεία της κοινωνικής ιστορίας και διαμόρφωσαν προοπτικές για περαιτέρω διερεύνηση της σχέσης τουρισμού – αθλητισμού και εκλέπτυνση της θεωρητικής σύλληψής της.

Στη διεθνή βιβλιογραφία παραδείγματα τα οποία ικανοποιούν την παραπάνω συνθήκη εντοπίζονται σε μελέτες που ανέδειξαν ότι η καθιέρωση περιοχών ως διεθνών brand name και η διαμόρφωση διεθνικών τουριστικών και αθλητικών πρακτικών ταυτίστηκαν με τη δημιουργία νέων συμβολικών γεωγραφιών της αναψυχής και της απόλαυσης. Παραδείγματα τέτοιων μελετών εντοπίζονται στην ιστορικοποίηση της ταυτόχρονης μετατροπής του σκι σε μαζική αθλητική δραστηριότητα και των Άλπεων σε χειμερινό τουριστικό θέρετρο (Denning, 2015· Grob, 2017, σελ. 115-39). Τέτοια μελέτη, επίσης, συνιστά η εξέταση της συμβολής της οργανωμένης πεζοπορίας και αναρρίχησης στον μετασχηματισμό των ορεινών όγκων του Κολοράντο και των πλησίων της Νέας Υόρκης σε τουριστικά αξιοθέατα και χώρους διακοπών αναψυχής (Philpott, 2013· Stradling, 2010). Ανάλογη μελέτη είναι αυτή που εστιάζει στο πώς θαλάσσια και υποθαλάσσια σπορ αναδιαμόρφωσαν τη σχέση του Μοντερέυ (Μεξικό)

με την ακτή και τη θάλασσα και το κατέστησαν συνώνυμο του «εξωτικού» τροπικού προορισμού (Chiang, 2011).

Στη βιβλιογραφία αυτή η σχέση τουρισμού – αθλητισμού προσεγγίστηκε ως διεργασία που προϋποθέτει την ανταλλαγή, υιοθέτηση και μετασχηματισμό προϋπαρχόντων πολιτισμικών, διανοητικών σχημάτων (για το σώμα, την υγεία και τη φύση) και πρακτικών αναψυχής. Εντός της διεργασίας αυτής, η εμπρόθετη ανθρώπινη δράση ήταν ο καταλύτης ο οποίος συντελούσε στην αλληλοδιαπλοκή των πολιτισμικών σχημάτων και πρακτικών με οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες (Ενδ. Denning, 2014, σελ. 78-108· Lekan, 2009, σελ. 824-58).

Ακολούθως, στις μελέτες αυτές στο επίκεντρο των ερμηνειών τοποθετήθηκε η συγκρότηση και η δράση κοινωνικών δικτύων, τα οποία περιελάμβαναν οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, αθλητικούς συλλόγους και οργανώσεις, ντόπια και εκτός περιοχής επιχειρηματικά συμφέροντα, μέλη της κρατικής και τοπικής γραφειοκρατίας. Όλοι οι προηγούμενοι με διαφορετικά κίνητρα, συναινώντας και διαφωνώντας, ανασυνέθεταν την αναπαράσταση της περιοχής σε ένα ενιαίο αφήγημα που συγχώνευε φυσικά χαρακτηριστικά και πολιτισμική κληρονομιά με την επιτέλεση συγκεκριμένων τουριστικών πρακτικών και αθλητικών δραστηριοτήτων (Denning, 2014, σελ. 82-3· White, 2004, σελ. 557-64). Εξ ου το δίκτυο αυτό άνοιγε το δρόμο στην τουριστική ανάπτυξη διαμορφώνοντας εμπειρίες προς βίωση - κατανάλωση στη βάση της τετραπλής σχέσης τόπου, τουρισμού, αθλητισμού και απόλαυσης.

Οι ερμηνείες αυτές δημιουργούν την προοπτική της εξέτασης της ιστορικότητας της σχέσης τουρισμού – αθλητισμού εντός των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών όρων οι οποίοι καθορίζουν την συνολική αναπαραγωγή μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Η κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να λειτουργήσει συμπληρωματικά σε κενά των προαναφερθέντων ερμηνειών ή και να συντελέσει στην αναθεώρηση κοινών τόπων τους.

Για παράδειγμα η αντιμετώπιση των αθλητικών σωματείων και συλλόγων ως δρώντων που εξαντλούν τη συμμετοχή τους στο κοινωνικό δίκτυο του τουρισμού αποκλειστικά σε πρωτοβουλίες διάχυσης πρακτικών άθλησης, «εκπαίδευσης» των πληθυσμών στις τεχνολογίες των σπορ και στην προώθηση της δημιουργίας αθλητικών – τουριστικών υποδομών είναι περιοριστική. Αθλητικοί και φιλαθλητικοί σύλλογοι είναι φορείς της κοινωνίας των πολιτών που καταστατικά από την ίδρυση τους προτάσσουν και εξυπηρετούν συγκεκριμένες οπτικές για την οργάνωση της κοινωνίας. Ως εκ τούτου, επηρεάζονται και παρεμβαίνουν ενεργά στη πολιτική και κοινωνική συγκυρία και έχουν ρόλο στη διαμόρφωση των (οικονομικών) προσδοκιών των κοινωνιών και στους τρόπους που αυτές σκέφτονται για το μέλλον τους.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ιστορική έρευνα της σχέσης τουρισμού – αθλητισμού θα ωφελούνταν από τον διάλογο μεταξύ οικονομικής γεωγραφίας, πολιτισμικής και οικονομικής ανθρωπολογίας και την πρόσφατη σύγκλιση στην παρατήρησή του ως ολιστικού κοινωνικού φαινομένου που ενσωματώνει το πεδίο της παραγωγής και της κατανάλωσης (Ateljevic, 2000, σελ. 369-88· Bianchi, 2018, σελ. 88-102· Perrons, 1999, σελ. 91-112). Οι συμμετέχοντες στο διάλογο συνέκλιναν στην αντιμετώπιση του τουρισμού ως μετωνυμία της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου, η οποία συμπυκνώνει οικονομικές λειτουργίες (συσσώρευση), πολιτισμικές και ιδεολογικές – πολιτικές διεργασίες ρύθμισης της ενσωμάτωσης των υποτελών στρωμάτων (Ενδ. Ateljevic & Doorne, 2003, σελ. 23-14· Bianchi, 2011, σελ. 41-84).

Υπό το πρίσμα αυτό, η «σύμπλευση» τουρισμού – αθλητισμού κατά τη μετατροπή μιας περιοχής σε θέρετρο – προορισμό μπορεί να ενταχτεί στις συγκεκριμένες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της. Εξ ου και να παρατηρηθεί ανιχνεύοντας τις συλλογικές επιλογές και την ανθρώπινη δράση για την επιτάχυνση και υποβοήθησης της διαδικασίας συσσώρευσης, την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και την ομαλή αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων.

Υπόθεσή μου είναι ότι ναυταθλητικά σωματεία, σύλλογοι θαλάσσιου αθλητισμού και θαλασσοφιλίας στην ανατολική Κρήτη των αρχών της δεκαετίας του 1960 με τις πρωτοβουλίες και τις επιλογές τους συμβάλλουν ποικιλότροπα στην τουριστική ανάπτυξη. Όχι μόνο επειδή εξοικειώνουν την τοπική κοινωνία με την άθληση και την αναψυχή στον (παρα)θαλάσσιο χώρο αλλά και επειδή, με το βλέμμα στραμμένο εκτός τοπικής κοινωνίας, συγκροτούν πεδία δεξίωσης καινοφανών διεθνικών πολιτισμικών πρακτικών για το σώμα και την απόλαυση, τάσεων της διεθνούς τουριστικής αγοράς και δίαυλους επικοινωνίας και διαπραγμάτευσης με τις κρατικές πολιτικές για τον τουρισμό. Συγχρόνως, με το βλέμμα στραμμένο στην εκάστοτε οικονομική, πολιτική και κοινωνική συγκυρία της τοπικής κοινωνίας επενεργούν και συμμετέχουν στους σχεδιασμούς και τις επιδιώξεις της.

Ιστορικοί και κοινωνικοί επιστήμονες στη χώρα μας μελέτησαν την ιστορία του αθλητισμού –περισσότερο– και την ιστορία του τουρισμού –λιγότερο (Κουλούρη, 1998· Ζαϊμάκης & Φουρναράκη, 2015· Βλάχος, 2016· Νικολακάκης, 2017). Ωστόσο, η παρατήρηση από ιστορική σκοπιά της σχέσης τουρισμού – αθλητισμού δεν έχει προχωρήσει. Η σχέση αυτή θεματοποιήθηκε κυρίως από ερευνητές με σπουδές σχετικές με το μάνατζμεντ και τη διοίκηση επιχειρήσεων. Η έμφαση αποδόθηκε στην αποτίμηση (οικονομική κατά κύριο λόγο) γεγονότων που συνδύαζαν τον αθλητισμό και τον τουρισμό και στη διατύπωση προτάσεων για το πώς ή «σύμπραξη» των δύο προηγούμενων θα μπορούσε να εμπλουτίσει και να διαφοροποιήσει την καθιερωμένη

αναπαράσταση της χώρας ως διεθνούς προορισμού (Ενδ. Papadimitriou & Gibson, 2008, σελ. 37-60· Karagiannis, 2006, σελ. 27-31). Όλες οι παραπάνω μελέτες ανοίγουν τον δρόμο σε μια συνθετική προσέγγιση της ιστορικότητας της σχέσης τουρισμού και αθλητισμού.

Αρχαιολογικός περιηγητισμός, (παρα)θαλάσσιος χώρος και αθλητισμός στην ανατολική Κρήτη 1930-1960

Οι μετασχηματισμοί που κινητοποίησε στο τελευταίο τρίτο του 19ου η πρόσδεση της Κρήτης στον προελαύνοντα στην ανατολική Μεσόγειο ευρωπαϊκό καπιταλισμό και η εμπλοκή της στους γεωπολιτικούς και γεωοικονομικούς ανταγωνισμούς των ευρωπαϊκών κρατών στον ευρύτερο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διαμόρφωσαν τους όρους τόσο για την ανάπτυξη του τουρισμού όσο και του αθλητισμού στο νησί. Η ένταξη της Κρήτης στα διεθνή εμπορικά δίκτυα της ανατολικής Μεσογείου, ο σταδιακός προσανατολισμός της στις ευρωπαϊκές αγορές διέρρηξε τις παραγωγικές και ιδιοκτησιακές σχέσεις στις πεδινές και περιαστικές περιοχές και έστρεψε την οικονομία τους προς τις εξαγωγικές εμπορευματικές καλλιέργειες (Περάκης, 2017, σελ. 97-113). Οι ίδιοι μετασχηματισμοί ευνόησαν και την οικονομική και κοινωνική άνοδο των χριστιανικών γαιοκτητικών και εμπορικών στρωμάτων των πόλεων (Περάκης, 2009, σελ. 284-301).

Οι γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί οι οποίοι συνόδευσαν την οικονομική διείσδυση των ευρωπαϊκών κρατών στη νοτιανατολική λεκάνη της Μεσογείου υποδαυλίζοντας τις εθνοτικές και εθνικιστικές διαμάχες επιτάχυναν την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Perakis, 2013, σελ. 119-29). Με την αρωγή των Αθηνών, τα ανερχόμενα χριστιανικά στρώματα της Κρήτης υιοθετούσαν τον λόγο του εθνικισμού – τοπικισμού και διεκδικούσαν από τον σουλτάνο τη μετατροπή της οικονομικής τους ισχύος σε τοπική πολιτική εξουσία (Περάκης, 2014, σελ. 101-30). Στο γύρισμα του 20ού αιώνα, η παραχώρηση από τον σουλτάνο αυτονομίας στην Κρήτη φανέρωνε τη συγκυρία σύμπλευσης γεωπολιτικών ανταγωνισμών και εθνικιστικών επιδιώξεων και σηματοδοτούσε την πολιτική πρωτοκαθεδρία των ανώτερων χριστιανικών στρωμάτων του νησιού υπό την αίρεση και την εγγύηση των ευρωπαϊκών δυνάμεων (Μαργαρίτης, 2017, σελ. 484-89).

Κατά τη διάρκεια του Αυτόνομου Καθεστώτος, ο έλεγχος της πολιτικής εξουσίας στην Κρήτη από τα ανώτερα χριστιανικά στρώματα συνοδεύτηκε από τη διεργασία συγκρότησης του άρχοντος κοινωνικού συνασπισμού της περιοχής

(Δημανόπουλος, 2023, σελ. 63-72). Η κοινωνική και πολιτισμική ομογενοποίηση των οικονομικά ισχυρών και πολιτικά κυρίαρχων ομάδων των χριστιανών της Κρήτης και η εμπέδωση της εξουσίας τους επί των κατώτερων στρωμάτων της περιοχής ωφελήθηκε κατά πολύ από την παρουσία των διπλωματικών, στρατιωτικών, εμπορικών, αρχαιολογικών αποστολών των εγγυητριών δυνάμεων.

Μέσω των συναναστροφών και του συγχρωτισμού με τους ξένους υπηκόους τα μέλη των χριστιανικών ελίτ υιοθετούσαν δυτικά πολιτισμικά πρότυπα και πρακτικές της καθημερινότητας κατασκευάζοντας τη δική τους αυτοσυνείδηση (Ζαϊμάκης & Petre, 2014, σελ. 201-28). Αντλώντας από τις «ανακαλύψεις» των αρχαιολογικών αποστολών και την ερμηνεία αυτών ως καταλοίπων του «πρώτου ευρωπαϊκού πολιτισμού» αποκτούσαν το δικό τους κοινό παρελθόν και συγκροτούσαν μια αυτοεικόνα συνδεδεμένη με την «ανωτερότητα» και τα «επιτεύγματα» του ευρωπαϊκού πνεύματος (Solomon, 2003, σελ. 31-47).

Ο συγκροτούμενος άρχων κοινωνικός συνασπισμός σε συνέργεια με τη λόγια κοινότητα του νησιού επεξεργάστηκε την αυτοεικόνα του καθιστώντας την συνώνυμο της τοπικότητας. Με αυτόν τον τρόπο, επιχείρησε να κοινωνικοποιήσει τα υποτελή στρώματα του πληθυσμού στη βάση της υποτιθέμενης πολιτιστικής και πολιτισμικής ανωτερότητάς του. Παράλληλα, η λόγια κοινότητα προέβαλλε τη – στενά συνδεδεμένη με την τοπική ταυτότητα και την ευρωπαϊκότητα – προϊστορική αρχαιολογική κληρονομιά του νησιού στους διανοούμενους των Αθηνών διαπραγματευόμενη με αυτούς την ενσωμάτωσή της στις «πηγές» της εθνικής αυτογνωσίας (Δημανόπουλος, 2023, σελ. 90-103).

Στο πλαίσιο των διεργασιών αυτών, διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις οι οποίες καθόρισαν τη σχέση της Κρήτης με τον τουρισμό και τον αθλητισμό, δύο κατεξοχήν σύμβολα των βιομηχανικών αστικών κοινωνιών της Ευρώπης. Παρά το γεγονός ότι τουρισμός και αθλητισμός εντάχτηκαν στην κοινωνική και πολιτισμική ζωή του νησιού σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, η κοινή τους «ρίζα» εντοπίζεται στις διεργασίες αυτές.

Στη διάρκεια του Αυτόνομου Καθεστώτος ιδρύθηκαν οι πρώτοι αθλητικοί – γυμναστικοί σύλλογοι του νησιού και εμφανίστηκαν οργανωμένες αθλητικές δραστηριότητες (Ζαϊμάκης, 2017, σελ. 167-84). Στο ίδιο διάστημα καταγράφηκαν προβληματισμοί για την τουριστική αξιοποίηση του αρχαιολογικού αποθέματος της Κρήτης. Ωστόσο, η ενσωμάτωση του νησιού στα τουριστικά δίκτυα της ανατολικής Μεσογείου εκκίνησε στο γύρισμα της δεκαετίας του 1920, όταν διεθνείς και εθνικές συνθήκες το ευνόησαν και η τοπική συγκυρία το επέτρεψε (Δημανόπουλος, 2023, σελ. 104-10).

Η Κρήτη ενσωματώθηκε στα τουριστικά δίκτυα του Μεσοπολέμου ως σταθμός της κρουαζιέρας στην ανατολική Μεσόγειο και ως προορισμός που προσέφερε μια επιμορφωτική – πολιτισμική εμπειρία επαφής με τον προϊστορικό «πρόγονο» του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η συγκεκριμένη μορφή ενσωμάτωσής της στα τουριστικά δίκτυα είχε ισχνό οικονομικό αποτύπωμα για την τοπική κοινωνία, καθώς οι επισκέπτες κρουαζιέρας παρέμεναν για βραχύ διάστημα. Επιπλέον, η διεθνής καθιέρωση του νησιού ως αρχαιολογικού «θέρετρο» σμίκρυνε τη γεωγραφία του, ταυτίζοντάς το με τα ισχυρά μινωικά τοπόσημα (Κνωσό, Φαιστό) (Δημανόπουλος, 2023, σελ. 127-42). Παρόλα αυτά, η ενσωμάτωση του νησιού στα τουριστικά δίκτυα δημιούργησε τους όρους ώστε η τοπική κοινωνία να εξοικειωθεί με δραστηριότητες (υποδοχή, φιλοξενία) που σχετίζονταν με τον οργανωμένο περιηγητισμό.

Με την κανονικοποίηση των τουριστικών ροών κρουαζιέρας προς την περιοχή οι τοπικοί φορείς επιχείρησαν να παρέμβουν στη συγκεκριμένη ενσωμάτωση του νησιού στα τουριστικά δίκτυα. Από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930 διαμορφώθηκε ένα κοινωνικό δίκτυο θεσμικών φορέων, συλλόγων και σωματείων υπέρ της τουριστικής ανάπτυξης και καταβλήθηκε προσπάθεια για τη διατύπωση ενός σώματος προτάσεων με στόχο τη διεύρυνση της προσφοράς της Κρήτης και την αύξηση της οικονομικής αποδοτικότητας του τοπικού τουρισμού (Δημανόπουλος, 2023, σελ. 204-13). Παράλληλα, η εκδρομική δραστηριότητα πήρε οργανωμένη και μαζική – με τους όρους του Μεσοπολέμου – μορφή, η οποία προσιδίαζε σε εξόρμηση των κατοίκων των πόλεων προς «ανακάλυψη» και «εξερεύνηση» της υπαίθρου και της ενδοχώρας του νησιού (Μουρέλλο, 1937, σελ. 59-64).

Έτσι, τουρισμός και αθλητισμός εκτός από κοινή «ρίζα» απέκτησαν μια ιδιαίτερα στενή σχέση. Όχι μόνο γιατί αθλητικά σωματεία και σύλλογοι πρωταγωνίστησαν στην εκδρομική δραστηριότητα συνδυάζοντας «ανακάλυψη» της φύσης, αθλητικά θεάματα, άσκηση στην ύπαιθρο και κατασκευή σε σημεία φυσικού κάλλους ελαφριών υποδομών (όχι μόνο αθλητικών)⁷. Αλλά και επειδή αθλητικοί σύλλογοι και σωματεία συμμετείχαν στο κοινωνικό δίκτυο υποστηρίζοντας την τουριστική ανάπτυξη και μέλη τους πρωταγωνίστησαν στη διατύπωση προτάσεων για τον τουρισμό – γεγονός που έχαιρε θεσμικής αναγνώρισης καθώς διοικητικά στελέχη των αθλητικών σωματείων διορίζονταν στην Τοπική Επιτροπή Τουρισμού Ηρακλείου (στο εξής TETH)⁸. Ακόμα,

7 Αρχείο Ορειβατικού Σύνδεσμου Ηρακλείου (στο εξής ΟΣΗ), Εξερχόμενη Αλληλογραφία 1933-1961, Ορειβατικός Σύνδεσμος Ηρακλείου προς Αθλητικόν Σύλλογον «Πατούχας» Βιάννου, 75/15.6.1936.

8 Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηρακλείου [στο εξής ΕΦ.Α.Η], Αλληλογραφία, Εισερχόμενα 9ης και 10ης Περιφέρειας, 1930, Νομαρχία Ηρακλείου προς τον Έφορον Αρχαιοτήτων Σπ. Μαρινάτον, α.π. 958/20.12.1929.

γιατί μέσω της ένταξης τους σε εθνικές ομοσπονδίες και την καλλιέργεια σχέσεων με σωματεία της ηπειρωτικής χώρας και του εξωτερικού αποτέλεσαν διαύλους μεταφοράς στην τοπική κοινωνία πολιτισμικών πρακτικών και τεχνογνωσίας που συνδύαζαν τουρισμό και αθλητισμό (*Το Βουνό* 20, 1935, σελ. 230)⁹.

Ακολούθως, δεν θα ήταν υπερβολή να αναφερθεί ότι αθλητικοί σύλλογοι και σωματεία λειτούργησαν ως καταλύτης στο επίπεδο της Κρήτης για την αναδιαπραγμάτευση πρακτικών αναψυχής και πολιτισμικών σχημάτων αναπαράστασης της φύσης και τη σύνδεσή τους με ευρύτερες οικονομικές προσδοκίες και πολιτικές στοχεύσεις της τοπικής κοινωνίας. Η θάλασσα και ο παράλιος χώρος έμειναν στο περιθώριο των διεργασιών αυτών.

Παράλληλα με την ενσωμάτωση στα τουριστικά δίκτυα έγινε προσπάθεια αθλητικοί σύλλογοι να αποκτήσουν ναυταθλητικά και κολυμβητικά τμήματα και να θεσμοθετηθεί κάποια αγωνιστική δραστηριότητα (Φλεριανός, 4.5.1929). Ωστόσο, τα αποτελέσματα ήταν μάλλον πενιχρά. Ναυταθλητικά και κολυμβητικά τμήματα φυτοζωούσαν και δεν κατάφεραν να καθιερώσουν αγωνιστική δραστηριότητα. Παρά το γεγονός ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 εμφανίστηκαν σε παραλία της πόλης του Ηρακλείου λουόμενοι που ασκούνταν στην κολύμβηση για λόγους αναψυχής η κίνηση αυτή δε γενικεύτηκε (Αλεξίου, 2010, σελ. 11). Σε καμία περίπτωση η θάλασσα και ο παράλιος χώρος δεν έγινε χώρος εκδρομικής δραστηριότητας και άθλησης.

Επιπλέον, στο σώμα προτάσεων που επεξεργάστηκαν οι τοπικοί φορείς η ιεράρχηση των τουριστικών αναγκών της περιοχής ήταν ξεκάθαρη. Ξεχώριζαν η αξιοποίηση των αρχαιολογικών χώρων (πέρα των καθιερωμένων Αρχαιολογικού Μουσείου, Κνωσού, Φαιστού) και των φυσικών καλλονών (δασυλλίων, πηγών, ορεινών τοποθεσιών, κοινοτήτων της ενδοχώρας)¹⁰. Σε χαμηλή προτεραιότητα τοποθετούνταν η μοναδική αναφορά στον θαλάσσιο χώρο, η οποία σχετιζόταν με την κατασκευή λουτρόπολης σε όρμο της νότιας ακτής της Κρήτης (Λέντας - Καλοί Λιμένες) (*Η Δράσις*, 1-2.10.1937).

Στο πλαίσιο αυτό, η τοπική κοινωνία δεν είχε νοηματοδοτήσει την παραλία και τη θάλασσα ως χώρο αναψυχής και επιτέλεσης πρακτικών σωματικής απόλαυσης

9 ΟΣΗ, Εξερχόμενη Αλληλογραφία 1933-1961, *Προς Ελληνικόν Ορειβατικόν Σύνδεσμον τμήμα Πατρών*. Εις Πάτρας, α.π. 7/25.5.1934

10 Τα κείμενα με το σύνολο των τοπικών προτάσεων τουριστικής αξιοποίησης της ανατολικής Κρήτης που έχω στη διάθεσή μου είναι της περιόδου του σχεδίου Μάρσαλ. Σε αυτό αναφέρεται ότι επανέρχονται προτάσεις που διατυπώθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1930. Βλ. Αρχείο ΕΦ.Α.Η, Αλληλογραφία, Εξερχόμενα, 1948, [Εφορος Αρχαιοτήτων] προς την *Σεβαστήν Γενικήν Διοίκησιν Κρήτης*. Εις Χανιά, α.π. 2172/10.11.1948· α.π. 2182/22.11.1948.

ώστε να ταυτίσει χώρο και πρακτικές και να «επενδύσει» τη σχέση αυτή με οικονομικές προσδοκίες (Ναναδάκης, 16-21.9.1930· Παρατηρητής, 12-14.5.1929· Μαρινάτος, 7.6.1931). Άλλωστε, στη δεκαετία του 1930 τέτοιες ταυτίσεις μόλις είχαν αρχίσει να δημιουργούνται για τη θάλασσα, την παραλία και τον ήλιο των χωρών της μεσογειακής λεκάνης (Walton, 2009, σελ. 493-511).

Η απουσία στην Κρήτη της συγκεκριμένης ταύτισης θαλάσσιου χώρου και πολιτισμικών πρακτικών αναψυχής, μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1960, δεν συνεπαγόταν και την απουσία πρακτικών επαφής των κατοίκων του νησιού με το θαλασσινό νερό. Από τα τέλη του 19ου αιώνα το λουτρό στη θάλασσα αποτελούσε μια πρακτική στενά συνδεδεμένη με τα κατώτερα στρώματα της πόλης του Ηρακλείου και τις αντιλήψεις τους για την υγιεινή και την καθαριότητα (αντίστοιχο παράδειγμα για τον Πειραιά και την Αθήνα βλ., Yannitsiotis, 2022, σελ. 143-166)¹¹. Ακόμα, η σχέση των ανώτερων στρωμάτων του Ηρακλείου με τη θάλασσα σχεδόν αποκλειστικά προσδιοριζόταν από πρακτικές επαφής με την αναζωογονητική θαλάσσια αύρα και την ιαματική διάσταση των λουτρών¹². Ωστόσο, τα ανώτερα στρώματα της πόλης του Ηρακλείου δεν αναζητούσαν την ιαματική διάσταση του θαλασσινού νερού στα παράλια της περιοχής και γενικότερα του νησιού. Σε όλο το διάστημα από τον Μεσοπόλεμο μέχρι και τη δεκαετία του 1960, τα θαλάσσια λουτρά συνδέονταν με το ταξίδι σε μια από τις λουτροπόλεις της ηπειρωτικής χώρας¹³.

Ακόμα, η απουσία της ταύτισης παραλίας και θάλασσας με την αναψυχή και την απόλαυση δεν σημαίνει ότι για το χρονικό διάστημα από τον Μεσοπόλεμο μέχρι την έκτη δεκαετία του 20ού αιώνα δεν υπήρξαν συζητήσεις στο πλαίσιο του δικτύου των φορέων και ότι η τοπική κοινωνία παρέμεινε στεγανή σε πρακτικές, νοοτροπίες και αντιλήψεις που διέρχονταν εθνικά σύνορα και γεωγραφικούς χώρους. Κάτι τέτοιο ήταν αδύνατο για μια κοινωνία με δεσμούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς με τις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Έτσι, με αφετηρία το σχέδιο Μάρσαλ διεξήχθησαν κάποιες συζητήσεις για τον «αναξιοποίητον θησαυρόν των κρητικών ακτών».

11 Γενικά Αρχεία του Κράτους ν. Ηρακλείου (στο εξής ΓΑΚ), Διοικ. 1, Λιμενικό Ταμείο, Αλληλογραφία, φ. 149, Αλληλογραφία με ΕΒΕΗ, Δήμο, Νομαρχία & ΓΑΚ 1933-1936, Φ-Ε/Ν-2, Δήμος Ηρακλείου προς την Λιμενικήν Επιτροπήν Ηρακλείου. Ενταύθα, α.π. 6947/25.9.1935

12 Ενδ. ΓΑΚ ν. Ηρακλείου, Διοικ. 1, Λιμενικό Ταμείο, Αλληλογραφία, φ. 152, Αλληλογραφία με ιδιώτας 1945-1948, Ν/2, Αίτησις Ευαγ. Κ. Μαλαγαρδή, διεκπεραιωτού προς την Λιμενικήν Επιτροπήν [Αίτηση για τη συγκρότηση εταιρείας δημιουργίας και εκμετάλλευσης πολιτιστικών κέντρων στον χώρο περιπάτου επί του βορειοδυτικού τείχους], 18.6.1946.

13 Προφορική μαρτυρία του Σ.Μ. (πρώην βουλευτή και γόνου οικογένειας με μακρά παρουσία στην πολιτική ζωή της περιοχής). Μου μετέφερε ότι ήταν οικογενειακή παράδοση η επίσκεψη στο Λουτράκι από τη δεκαετία του 1930 και υποστήριξε ότι ήταν κοινή πρακτική των «καλών» οικογενειών του Ηρακλείου.

Στις συζητήσεις αυτές μπορούν να αναγνωριστούν οι εικόνες που είχε αποκομίσει η τοπική κοινωνία στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής. Για πρώτη φορά παράλια και θάλασσες του νησιού είχαν καταληφθεί από ένα σχετικά μαζικό κοινό (νεαρούς Γερμανούς στρατιωτικούς) με σκοπό την επιτέλεση πρακτικών απόλαυσης και σωματικής άσκησης μέσω αθλητικής δραστηριότητας (Δημανόπουλος, 2023, σελ. 462). Όπως, επίσης, στις ίδιες συζητήσεις ανιχνεύονται αντηχήσεις της τουριστικής Ανασυγκρότησης της Ευρώπης και της «κοσμογονίας της ανακάλυψης» των δυτικών μεσημβρινών ακτών της Μεσογείου τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (Bray & Raitz, 2001, σελ. 34-54· Walton, 2013, σελ. 490-96).

Ωστόσο, οι συζητήσεις πολύ σύντομα «θάφτηκαν» υπό το κράτος των αρνητικών αντικειμενικών συνθηκών (απόσταση της περιοχής από τα κέντρα της ζήτησης με την υπάρχουσα τεχνολογία μεταφορών, έλλειψη υποδομών, εθνική τουριστική πολιτική εστιασμένη σε καθιερωμένους προορισμούς της χώρας)¹⁴. Ενδεικτικό ήταν ότι ο τοπικός τουριστικός σχεδιασμός που υποβλήθηκε σε εκπροσώπους της Αμερικανικής Αποστολής και τους Έλληνες ιθύνοντες δεν περιλάμβανε αναφορά σε θάλασσα και παράλια της ανατολικής Κρήτης¹⁵.

Η περίοδο της ξεχωριστής «κρητικής θάλασσας» δεν είχε φτάσει ακόμα. Ο (παρα)θαλάσσιος χώρος συνέχισε να ταυτίζεται με το άγονο και το έρημο ή σε αρκετές περιπτώσεις με μεταίχμιο ζωής και θανάτου, όπως φανερώνει η πληθώρα των αποπειρών αυτοκτονίας που λάμβαναν χώρα σε ακτές και στις αρχές της δεκαετίας του 1960¹⁶.

14 Περιφερειακή Υπηρεσία Τουρισμού Κρήτης [στο εξής ΠΥΤ Κρήτης], Αρχείο TETH, *Πρακτικόν Συνεδριάσεων Τοπικής Επιτροπής Τουρισμού Ηρακλείου*, Πρακτικόν της TETH 35ης Συνεδριάσεως της 21ης Αυγούστου 1954, Θέμα 2ον, [Κατάληψη μέρους της παραλίας Αμνισού – Καρτερού από την εταιρεία πετρελαιοειδών Πουρφίνα].

15 ΠΥΤ Κρήτης, Αρχείο TETH, *Πρακτικόν Συνεδριάσεων Τοπικής Επιτροπής Τουρισμού Ηρακλείου*, 1ον Πρακτικόν της TETH 8ης Ιουνίου 1949 [Υποβολή στη ΓΓΤ του εγκριθέντος από την TETH σχεδίου προγράμματος νομού Ηρακλείου].

16 Ενδ. ΓΑΚ ν. Ηρακλείου, Δικ. 14.2, Εισαγγελία, Δικογραφίες (αρθρ. 43 στοιχ. Β' Κ.Π.Α), φ. Έτος 1962, *Προς τον Κον Εισαγγελέα των εν Κρήτη Εφετών. Χανιά, α.π. 7278/18.10.1962*. Προς τον Κον Εισαγγελέα των εν Κρήτη Εφετών. Χανιά, α.π. 6074/20.8.1962.

Ανακαλύπτοντας την «κρητική» θάλασσα με το βλέμμα στραμμένο στην Ευρώπη και την Αθήνα: Θαλάσσιος αθλητισμός και τοπικός τουριστικός σχεδιασμός 1960-1967

Στις αρχές δεκαετίας του 1960, η σχέση των πόλεων της ανατολικής Κρήτης με τον παράλιο και θαλάσσιο χώρο άρχισε να αλλάζει. Ενδεικτικό ήταν ότι από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας ο (παρα)θαλάσσιος χώρος, τα παιχνίδια και η αναψυχή επ' αυτού όλο και συχνότερα αποτελούσαν τη θεματική των τακτικών χρονογραφημάτων του τοπικού Τύπου (Δρυλλεράκης, 9.8.1960· Πατρίς, 12.8.1962· Κορνάρος, 11.8.1961). Παράλληλα, ιδρύθηκαν (ή επαναδραστηριοποιήθηκαν) στο Ηράκλειο σειρά σωματείων και συλλόγων που εξειδικεύονταν στην άθληση και στη σωματική άσκηση – αναψυχή στον παράλιο και θαλάσσιο χώρο (Πατρίς, 9.1.1962· Μεσόγειος, 23.6.1959· Μεσόγειος, 24.9.1958)¹⁷. Η ίδρυση των ναυτικών και θαλασσόφιλων σωματείων συνεπαγόταν και τον εμπλουτισμό της οργανωμένης εκδρομικής δραστηριότητας που εκκινούσε από την πόλη του Ηρακλείου. Εκτός από την ενδοχώρα και τα παράλια εντάσσονταν στον χάρτη της εκδρομικής κίνησης της ανατολικής Κρήτης¹⁸.

Αναμφίβολα επρόκειτο για τάσεις οι οποίες έφταναν στο νησί από το εξωτερικό και από την πρωτεύουσα της χώρας. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, οι νέες τεχνολογικές δυνατότητες των συγκοινωνιών ανασηματοδότησαν τη σχέση ευρύτατων λαϊκών μαζών των ευρωπαϊκών κοινωνιών με τη θάλασσα και τον παραθερισμό (Furlough, 2001, σελ. 121-29). Η Ελλάδα ως αναδυόμενος τουριστικός προορισμός – μέχρι τότε στο περιθώριο των διεθνών τουριστικών ρευμάτων – προσδοκούσε να επωφεληθεί από την κάθοδο των βόρειων λαών προς τα θερμά κλίματα της Μεσογείου¹⁹. Η ελληνική κοινωνία οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά προσανατολισμένη προς το ευρωπαϊκό κέντρο δεν μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη από τις σύγχρονες τάσεις αναψυχής. Το φανερώνουν τόσο οι συζητήσεις την ίδια περίοδο στο ελληνικό κοινοβούλιο για το μοντέλο τουρισμού

17 Επαναδραστηριοποιήθηκε το ναυταθλητικό και κολυμβητικό τμήμα των Εθνικών Γυμναστικών Οργανώσεων Ηρακλείου και του Ομίλου Φιλάθλων Ηρακλείου, ιδρύθηκε ο Σύλλογος Φίλων της Θάλασσας ο Νέαρχος, ο Σύλλογος Χειμερινών Κολυμβητών, ο Σύλλογος Ερασιτεχνών Αλιέων και ο Ναυτικός Όμιλος Ηρακλείου. Βλ. ΓΑΚ ν. Ηρακλείου, Δικ. 1, Αρχείο Πρωτοδικείου, Πολιτικές Δικογραφίες, φ. Έτος 1957-4, αρ. 301-400, Αναγνώρισις Σωματείου [Σύλλογος Φίλων της Θάλασσας ο Νέαρχος], α.π. 351/22.5.1957.

18 ΠΥΤ Κρήτης, Γραφείο ΕΟΤ Ηρακλείου, φ. Τουριστικοί Τόποι Κρήτης, υποφ. Νομός Ηρακλείου, [κατάλογος] Αμμώδεις παραλίες νομού Ηρακλείου – Όρμοι δια υποβρύχιον ψάρεμα, χ.χ.

19 Ενδεικτική ήταν η παραγγελία από τον ΕΟΤ σε γερμανική εταιρεία έρευνας της τουριστικής αγοράς των χωρών της ΕΟΚ. Η έρευνα δημοσιεύτηκε στη Γερμανία (Heye & Infratest, 1963). Δεν έχω εντοπίσει αντίτυπο στην Ελλάδα. Πληροφορίες για τη μελέτη που παρήγγειλε ο ΕΟΤ και παρουσίαση τμημάτων της σε «Πρώτα αποφασίζουν να έλθουν και κατόπιν ζητούν πληροφορίες», *Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 450, 1962, σελ. 811.

και το καταναλωτικό κοινό στο οποίο έπρεπε να προσανατολιστούν οι κρατικές πολιτικές²⁰. Ακόμα, το επιβεβαιώνουν τα αφιερώματα του Τύπου στη μόδα, τις τεχνολογίες της παραλίας και η καλλιέργεια μιας νέας αντίληψης για το σώμα ταυτισμένης με την απόλαυση και την κατανάλωση (*Εικόνες*, 1963, σελ. 24-27· *Ο Ταχυδρόμος*, 2.7.1960, σελ. 11).

Η επίδραση των εξελίξεων αυτών στην ανατολική Κρήτη και στο Ηράκλειο δεν αμφισβητείται. Ωστόσο, η ερμηνεία που εμμένει στη διάχυση και οικειοποίηση από την τοπική κοινωνία διεθνικών πολιτισμικών πρακτικών και αντιλήψεων για τη θάλασσα, το σώμα και την αναψυχή φαντάζει μονομερής και μερική. Η κίνηση της τοπικής κοινωνίας προς την «ανακάλυψη» του (παρα)θαλάσσιου χώρου μπορεί να ερμηνευτεί πληρέστερα στο πλέγμα ευρύτερων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών διεργασιών οι οποίες σημάδεψαν την ανατολική Κρήτη στη δεκαετία του 1960. Οι διεργασίες αυτές, εν τέλει, διαμόρφωσαν και τους όρους για την υποδοχή και εξοικείωση της τοπικής κοινωνίας με πολιτισμικά πρότυπα που έρχονταν από το εξωτερικό.

Στη συγκυρία των αρχών της δεκαετίας του 1960, οι διεργασίες αυτές αποτελώντας συνισταμένη τριών επιπέδων, του τοπικού, του διεθνούς και του εθνικού, κινητοποίησαν εκ νέου το ενδιαφέρον των φορέων της ανατολικής Κρήτης για τον τουρισμό και τη συνεισφορά του στην οικονομία της περιοχής. Η συνθήκη αυτή εκφράστηκε με την επαναδραστηριοποίηση του κοινωνικού δικτύου που ενδιαφερόταν για την τουριστική ανάπτυξη και την επικαιροποίηση του προγενέστερου σώματος προτάσεων με σκοπό τη διατύπωσή τους ως ενιαίου και συνεκτικού σχεδίου προς υποβολή στην πολιτική εξουσία και την κρατική διοίκηση (Δημανόπουλος, 2023, σελ. 680-89) .

Σε τοπικό επίπεδο ξεχώριζαν οι δυσχέρειες αναπαραγωγής της τοπικής οικονομίας και η επανεμφάνιση της κοινωνικής διαμαρτυρίας στη δημόσια σκηνή της περιοχής (Δημανόπουλος, 2023, σελ. 410-25). Σε διεθνές επίπεδο εμφανής ήταν η εκρηκτική αύξηση της ζήτησης υπηρεσιών αναψυχής και η συνακόλουθη τάση του ευρωπαϊκού τουριστικού κυκλώματος να επεκτείνει τα δίκτυά του στην ανατολική Μεσόγειο αναζητώντας νέους παραθεριστικούς προορισμούς (Lanfant, 1980, σελ. 14-43· Williams, 1995, σελ. 163-76). Τέλος, σε εθνικό επίπεδο διακρινόταν η πρόθεση των κυβερνήσεων να προσαρμοστούν στην άνοδο του

20 Βιβλιοθήκη της Βουλής [στο εξής ΒτΒ], *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής 16 Δεκεμβρίου 1957 – 29 Μαρτίου 1958*, Συνεδριάσεις ΝΗ', 3 Φεβρουαρίου 1958, «Α' Συζήτησις επί της αρχής και των άρθρων του σχεδίου νόμου "περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινών περί Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού"», σελ. 1142-1145.

βιοτικού επιπέδου στην Ευρώπη διευρύνοντας την προσφορά με τη δημιουργία νέων θέρετρων στην περιφέρεια της χώρας και το νησιωτικό τμήμα της²¹.

Οι παραπάνω συνθήκες δεν οδήγησαν μηχανιστικά στην επαναδραστηριοποίηση του κοινωνικού δικτύου των φορέων του Ηρακλείου και την ανάληψη δράσης για την εφαρμογή του τοπικού τουριστικού σχεδιασμού. Αντίθετα, οι φορείς έκαναν μια επιλογή που βασιζόταν στην ανάγνωση της πολιτικής συγκυρίας σε εθνικό επίπεδο ως ευνοϊκή για δράση.

Το 1958 το υπουργείο Συντονισμού μαζί με τον ΕΟΤ επιμελήθηκαν ένα τριετές πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων για τον τουρισμό. Ως ένας από τους στόχους του περιγραφόταν η διεύρυνση της τουριστικής προσφοράς με τη δημιουργία νέων προορισμών στη νησιωτική περιφέρεια της χώρας²². Το 1961 στις προγραμματικές δηλώσεις του ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής έθετε ως στόχο την άσκηση πολιτικών περιφερειακής ανάπτυξης τοποθετώντας την Κρήτη σε προτεραιότητα²³. Τη δράση και την απεύθυνση των φορέων της ανατολικής Κρήτης προς την κυβέρνηση της ΕΡΕ ευνοούσε και η σχετική απομόνωσή της μετά τις εκλογές του 1961 και την έναρξη του Ανένδοτου Αγώνα. Η στροφή της αντιπολίτευσης στη λαϊκή κινητοποίηση αμφισβητώντας τη νομιμοποίηση της κυβέρνησης διαμόρφωνε επιπλέον για την τοπική κοινωνία τη δυνατότητα εύρεσης συμμαχιών εντός του κεντρικού κομματικού – πολιτικού συστήματος²⁴.

Ακόμα, ως επιλογή των φορέων της περιοχής πρέπει να ιδωθούν οι στόχοι της διατύπωσης ενός συνεκτικού τουριστικού σχεδιασμού και η λογική που τον συνέιχε. Κεντρικοί στόχοι του σχεδιασμού αυτού ήταν η προσέλκυση ενός εύπορου και μορφωμένου κοινού που θα συνδύαζε την επιμορφωτική εμπειρία επίσκεψης των αρχαιοτήτων με την απόλαυση του φυσικού περιβάλλοντος και η αναδιαμόρφωση της τοπικής αναπαράστασης με την ενσωμάτωση σε αυτήν του (παρα)θαλάσσιου

21 Ενδεικτική προς αυτό ήταν η εκπόνηση μιας σειράς μελετών για την τουριστική ανάπτυξη περιοχών της Μεσογείου (Assessorato Turismo Comunicazione e Trasporti della Regione Siciliana, 1962· Frank Basil Inc & Consulting Engineers, 1967· Societe Centrale pour l' Equipment de Territoire, AGAU & Manuel Baud-Bovy, 1962).

22 Αρχείο ΕΟΤ, Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου 1957, Συνεδριάσεις 55η της 20ης Δεκεμβρίου 1957, [Μοναδικό] Θέμα, «Πρόγραμμα νέων έργων 1958».

23 ΒτΒ, Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής 4 Δεκεμβρίου 1961 - 27 Φεβρουαρίου 1962, τόμ. Α', Συνεδριάσεις Β' 5 Δεκεμβρίου 1961, «Προγραμματικά δηλώσεις της Κυβερνήσεως», σελ. 9.

24 Αυτό δείχνει και η συστηματική υποστήριξη με ερωτήσεις και επερωτήσεις από την ΕΔΑ και την ΕΚ των τουριστικών αιτημάτων της Κρήτης. Ενδ. ΒτΒ, Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής 28 Φεβρουαρίου 1962 - 21 Μαΐου 1962, τόμ. Β', Συνεδριάσεις ΜΕ' 13 Μαρτίου 1962, «Υπ. αριθ. 3 επερώτησιν αφορώσαν τον Τουρισμόν», σελ. 115· Συνεδριάσεις ΜΖ' 14 Μαρτίου 1962, «Επί ερωτήσεως των βουλευτών κ.κ. Κ. Μητσοτάκη, Κ. Μαρή» [Για το ζήτημα του περιφερειακού προγραμματισμού Κρήτης], σελ. 120.

χώρου και των λαϊκών πολιτισμικών πρακτικών που συνδέονταν με αυτόν²⁵. Η λογική που συνείχε τον σχεδιασμό ήταν η προτεραιότητα του τοπικού κεφαλαίου στην υλοποίησή του και η κατασκευή εγκαταστάσεων και υποδομών εντός των δυνατοτήτων αυτού (Παντουβάκης, 1963, σελ. 13)²⁶.

Οι προτεραιότητες αυτές βρήκαν την αρτιότερη έκφρασή τους στην έκθεση – υπόμνημα που συνέταξε η Περιηγητική Λέσχη Ηρακλείου [στο εξής ΠΛΗ] το 1962 σε συνεργασία με την ΤΕΤΗ και το Εμπορικό Βιομηχανικό Επιμελητήριο Ηρακλείου [στο εξής ΕΒΕΗ]²⁷. Την ίδια στιγμή, όμως, η κυβέρνηση κινούνταν σε μια λογική ως ένα βαθμό ανταγωνιστική προς τις προθέσεις των τοπικών φορέων βλέποντας στην τουριστική ανάπτυξη του νησιού τη δυνατότητα επενδύσεων μεγάλης κλίμακας μέσω σύμπραξης διεθνών αναπτυξιακών οργανισμών, κρατικού μηχανισμού και συγκεντρωμένου σε εθνική κλίμακα τραπεζικού κεφαλαίου. Αυτό εξέφραζε η ανάθεση σε διεθνή οίκο (Frank Basil S.A.) της μελέτης – σχεδιασμού μετατροπής της Κρήτης σε μεσογειακό παραθεριστικό προορισμό μαζικού τουρισμού²⁸.

Επίσης, την ίδια στιγμή φορείς του ευρωπαϊκού τουριστικού κυκλώματος επισκέπτονταν σωρηδόν την ανατολική Κρήτη, περιηγούνταν παράλια και όρμους, συγκροτούσαν αναπαραστάσεις του (παρα)θαλάσσιου χώρου και έθεταν το ζήτημα της αξιοποίησής του (Ενδ. Πατρίς, 16.10.1963· 16.10.1963· 8.5.1963). Υπό αυτούς τους όρους, ο σχεδιασμός του τουριστικού δικτύου της ανατολικής Κρήτης ταυτίστηκε με την τοπικότητα και συνέβαλε στη σύγκλιση ενός μετώπου κοινωνικών δυνάμεων, οικονομικών παραγόντων και εκπροσώπων της κοινωνίας των πολιτών που υπερασπίζονταν την τουριστική ανάπτυξη ως κοινή υπόθεση της περιοχής.

Η πρόθεση αυτή προεικονίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 όταν η επικαιροποίηση των τοπικών προτάσεων για την τουριστική ανάπτυξη ήρθε στο προσκήνιο συμπιπτοντας με τη συγκρότηση ναυταθλητικών, κολυμβητικών και θαλασσόφιλων σωματείων. Σταθμός ήταν το Γ' συνέδριο της Ελληνικής Περιηγητικής Λέσχης [στο εξής ΕΠΛ] στο Ηράκλειο τον Οκτώβριο του 1959. Αυτό συνδιοργανώθηκε από την ΕΠΛ και το τουριστικό δίκτυο της ανατολικής Κρήτης με τη συμμετοχή πολιτιστικών και αθλητικών σωματείων της περιοχής (Μεσόγειος, 13.10.1959).

25 ΠΥΤ Κρήτης, Αρχείο ΤΕΤΗ, φ. Συσκέψεις 1960-1961, *Τοπική Επιτροπή Τουρισμού Ηρακλείου Σχέδιον εισηγήσεως επειγούσης φύσεως τουριστικών ζητημάτων*, χ.χ.

26 ΠΥΤ Κρήτης, Αρχείο ΤΕΤΗ, φ. Συσκέψεις 1960-1961, *Σημείωμα Ν. Πλάτωνος Τουριστικά έργα Νομού Ηρακλείου*, χ.χ.

27 Αρχείο ΕΒΕΗ, Βιβλία – Κατάστιχα Έκθεσις επί των αναγκών του Νομού Ηρακλείου δια την τουριστικήν του ανάπτυξιν, Ιανουάριος 1962.

28 ΓΑΚ ν. Ηρακλείου, Διοικ. 38, Υπηρεσία Περιφερειακής Αναπτύξεως Κρήτης, Διοικητική Αλληλογραφία, φ. 263, Έργον 524708 Μελέτη τουριστικής αναπτύξεως Νήσου Κρήτης Fr. Basil.

Εικόνα 2: Το εξώφυλλο του τεύχους της Περιηγητικής

Κοινή διαπίστωση των συμμετεχόντων ήταν ότι το μοντέλο τουρισμού της Κρήτης έπρεπε να αλλάξει με σκοπό την επιμήκυνση της παραμονής των επισκεπτών και την ενίσχυση της οικονομικής αποδοτικότητας της επίσκεψης. Ως τρόποι ενίσχυσης της οικονομικής αποδοτικότητας του τοπικού τουρισμού προτάθηκαν η «αυτόνομη» από την πρωτεύουσα πρόσβαση της Κρήτης στην ευρωπαϊκή τουριστική ζήτηση και η αξιοποίηση των παραλιών με παρεμβάσεις που θα ευνοούσαν την κολύμβηση και την οργάνωση αθλητικών δρώμενων και δραστηριοτήτων αναψυχής (*Τουριστική Κρήτη*, 1959, σελ. 12).

Δεν ήταν συμπτωματικό ότι στο εξώφυλλο του αφιερωμένου στο συνέδριο τεύχους της *Περιηγητικής* φιγουράριζε σκίτσο στο οποίο η απεικόνιση της περιοχής οριζόταν από τις μινωικές κολόνες και τη γαλάζια, ήρεμη θάλασσα στην οποία έπλεε ένα καράβι με το διπλό πέλεκυ. Για πρώτη φορά η περιοχή σηματοδοτούνταν τόσο έντονα από το θαλασσινό στοιχείο μαζί με τις αρχαιότητες. Η σύλληψη αυτή αποτυπώθηκε τα επόμενα χρόνια, όταν ο εορτασμός της Ναυτικής Εβδομάδας παρουσιαζόταν εκτενώς στον Τύπο και τα ναυταθλητικά σωματεία και σύλλογοι θαλασσοφιλίας και θαλάσσιου αθλητισμού διαδραμάτιζαν ιδιαίτερο ρόλο στον καταρτισμό του προγράμματός της (*Ενδ. Πατρίς*, 26.6.1961· 6.7.1965).

Το μοτίβο της μακραίωνης ναυτικής παράδοσης της περιοχής, της ιδιαίτερης σχέσης των Μινωιτών με τη θάλασσα, αναπαράχθηκε κατά κόρον στα κείμενα των συλλόγων και των σωματείων που προωθούσαν την ενασχόληση με τη θάλασσα (*Πατρίς*, 26.6.1962· 26.7.1959). Μάλιστα, πήρε το χαρακτήρα προσκλητηρίου προς όλα τα κοινωνικά στρώματα της περιοχής. Ένα προσκλητήριο που επικαλούνταν

το προϊστορικό παρελθόν του νησιού και έθετε τον στόχο της αποκατάστασης της σχέσης της ανατολικής Κρήτης με τη θάλασσα προϋποθέτοντας ότι αυτή είχε ατονήσει στο ρου των αιώνων (Πατρίς, 16.1.1963).

Ταυτόχρονα, τα ίδια κείμενα διατύπωναν προγραμματικό λόγο για τη συγχρονία και για το μέλλον αναδεικνύοντας τον παιδευτικό – εκπολιτιστικό ρόλο που επιθυμούσαν να αναλάβουν τα πρόσφατα ιδρυμένα σωματεία. Για τη συγχρονία, προέβαλαν τα σπορ και τις πρακτικές της θάλασσας ως αιχμή του μοντέρνου, μια αντίληψη για την ευεξία του ανθρώπου προσαρμοσμένη στη σύγχρονη ζωή. Για το μέλλον, η παραλία και η θάλασσα παρουσιάζονταν ως μια διέξοδος για την οικονομία της περιοχής στενά συνυφασμένη με την τουριστική ανάπτυξη (Πατρίς, 2.8.1961· 22.6.1960).

Τα προσκλητήρια προς το κοινό της περιοχής να πυκνώσει τις τάξεις των σωματείων και να συμμετάσχει στις δραστηριότητές τους συνοδεύτηκαν από την εκφορά λόγου που αναγνώριζε τη λαϊκότητα της σχέσης με την θάλασσα στην ανατολική Κρήτη και την αντιπαρέβαλε με την απουσία μιας αντίστοιχης παράδοσης των ανώτερων στρωμάτων της περιοχής (Πατρίς, 1.6.1960). Ο ίδιος λόγος συνέχιζε θέτοντας ως σύγχρονη συνθήκη της παραλίας τη λείανση των κοινωνικών και ταξικών διακρίσεων: «δούλοι και αφένται, πλούσιοι και πτωχοί, γυμνιώντες στην άκρη του κύματος γίνονται ίσοι στη δημοκρατία της παραλίας» (Τσιριγωτάκης, 21.6.1959). Ταυτόχρονα, όμως, η ίδρυση και η δράση των σωματείων αναδείκνυε ότι η απόλαυση της θάλασσας και της παραλίας απαιτούσε πειθαρχία και μια τεχνολογία που θα την έκανε ασφαλή. Κάτι που σύμφωνα με τους επικεφαλής των σωματείων απουσίαζε από τη λαϊκή παράδοση επαφής με το υγρό στοιχείο.

Ήταν προφανές ότι τα σωματεία υπογράμμιζαν το ρόλο τους στην διαμόρφωση ενός νέου τρόπου επαφής με τη θάλασσα και τη παραλία. Διακήρυσσαν την ανάγκη το ευρύ κοινό να αποκτήσει πρακτικές που θα καθιστούσε τη βίωση του παράλιου χώρου ασφαλή και πειθαρχημένη. Εξ ου και η οργάνωση μαθημάτων κολύμβησης και κολυμβητικών αγώνων για το ευρύ κοινό, οι προσκλήσεις για διαγωνισμούς (υποβρύχιου) ψαρέματος και οι επιδείξεις σκαφών αναψυχής στη διάρκεια εκδρομών σε κοντινές παραλίες του Ηρακλείου (Μεσόγειος, 23.6.1959· Πατρίς, 4.8.1965). Οι πρωτοβουλίες αυτές συνοδεύτηκαν από τη δημοσίευση κανονιστικού λόγου στον Τύπο από «ειδικούς» γιατρούς για το θαλασσινό μπάνιο, την ηλιοθεραπεία, τα κατάλληλα και «υγιεινά» μαγιό (Πατρίς, 11.5.1963· 1.6.1963).

« [...] ο ήλιος είναι και φίλος και εχθρός, προσπαθήστε λοιπόν ακολουθώντας τις παρακάτω συμβουλές μου να τον έχετε φίλο και όχι εχθρό της υγείας

σας και τις ομορφιάς σας. [...] Στην αρχή εκθέσετε στον ήλιο μόνο τον κορμό σας [...] στη θάλασσα βουτάτε λίγα λεπτά και όταν το δέρμα σας στεγνώσει ξαναβουτάτε. [...] Μια συνήθεια εντελώς αβάσιμος επικρατεί από χρόνια μένη κανείς ξαπλωμένος ακίνητος για την ηλιοθεραπεία του ενώ όταν παίζει ή κάνει διάφορες κινήσεις μαυρίζει καλλίτερα [...]» (Πατρίς, 28.6.1962).

Οι διοικήσεις των σωματείων αυτών που προέρχονταν από τα ανώτερα και μεσαία στρώματα της πόλης επιχείρησαν να ενσωματώσουν τις λαϊκές παραδόσεις επαφής με την παραλία και το υγρό στοιχείο και ταυτόχρονα να τις μετασχηματίσουν. Ένας μετασχηματισμός που κινούνταν στην αντικατάσταση των αυθόρμητων, εθιμικών και χρηστικών λαϊκών πρακτικών βίωσης της θάλασσας.

Στη θέση αυτών προτεινόταν μια νέου τύπου σωματική επαφή με τη θάλασσα και την παραλία που ενσωμάτωνε τη μαθητεία, την αξία της ανταγωνιστικότητας, την τυποποίηση σωματών και συμπεριφορών και στόχευε την κανονικοποιημένη, πειθαρχημένη απόλαυση – κατανάλωση της θάλασσας και της παραλίας (Πατρίς, 12.5.1961- 12.7.1965). Για να το διατυπώσω αλλιώς, η «δημοκρατία της παραλίας» και η πρόσκαιρη εξάλειψη διακρίσεων και ιεραρχιών προϋπέθετε την περιθωριοποίηση των αντιλήψεων και πρακτικών που είχαν σημαδέψει τη σχέση των λαϊκών μαζών με τη θάλασσα (Μεσόγειος, 20.3.1959).

Οι χώροι που τα σωματεία οργάνωναν τις δραστηριότητές τους αντανακλούσαν την πρόθεση αυτή. Η καθιέρωση αγώνων κολύμβησης δίπλα στο φρούριο του βενετικού λιμανιού (Κούλε), οι εκδρομές με λέμβους για υποβρύχιο ψάρεμα στον όρμο της Αγίας Πελαγίας, το κόψιμο της βασιλόπιτας των Χειμερινών Κολυμβητών στην παραλία των λαϊκών λουτρών Πόρου (Ηράκλειο) μαρτυρούν την πρόθεση «μαρκαρίσματος» με νέα ίχνη του χώρου και την κάλυψη των σημαδιών των λαϊκών πρακτικών επαφής με τη θάλασσα. Όλοι οι παραπάνω χώροι αποτελούσαν ισχυρά τοπόσημα λαϊκών συναναστροφών και εθιμικών δρώμενων και προσδιόριζαν τη σχέση των κατώτερων στρωμάτων της πόλης και της υπαίθρου με τη θάλασσα.

Παράλληλα, η δράση των ναυταθλητικών σωματείων και των συλλόγων φίλων της θάλασσας είχε και μια διάσταση πιο εξωστρεφή και προσανατολισμένη προς την τουριστική ζήτηση. Στο πεδίο αυτό, κυρίως, τα προαναφερθέντα σωματεία συνεργάστηκαν με τους παλαιότερους φορείς αστικής κοινωνικότητας του Ηρακλείου.

Η συνεργασία ξεκινούσε από την «ανακάλυψη» παραλιών και όρμων, την προσπάθεια καθιέρωσής τους ως χώρων εκδρομής και κατέληγε στις τοπικές αρχές και την ΤΕΤΗ ως υπεύθυνων για τη διεκδίκηση κρατικών πιστώσεων και τη

δημιουργία εγκαταστάσεων (Πατρίς, 13.6.1965· 22.8.1962)²⁹. Τέτοιο «επίτευγμα» αποτέλεσε η εκκίνηση της δημιουργίας πλαζ ενταγμένης στο πρόγραμμα των δημόσιων επενδύσεων του ΕΟΤ δίπλα στην πόλη (Καρτερός, 1961).

Το κυριότερο, τα σωματεία προώθησαν τη δημιουργία εγκαταστάσεων με τοπικούς πόρους σε παραλίες για τις οποίες αντιλαμβανόταν ότι δεν θα εκταμιεύονταν κρατικές πιστώσεις. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 μέχρι και το 1965 σωματεία, Λιμενικό Ταμείο και Νομαρχιακό Ταμείο σχεδίασαν την κατασκευή τουριστικών περιπτέρων και υποτυπωδών λουτρικών εγκαταστάσεων σε αρκετές παραλίες του νομού (Αγία Πελαγία, Κόκκινος Πύργος, Μάταλα, Άρβη, Χερσονήσος, Μάλλια). Ταυτόχρονα, τα ίδια πίεσαν για τη διάνοιξη ή τη βελτίωση μικρών οδών πρόσβασης σε παραλίες (Πατρίς, 13.5.1961)³⁰.

Οι στόχοι αυτοί δεν επιτεύχθηκαν στο ακέραιο. Ωστόσο, πόροι του Λιμενικού Ταμείου και του Νομαρχιακού Ταμείου κατευθύνθηκαν σε τέτοια έργα (τουριστικό περίπτερο Χερσονήσου, Αγίας Πελαγίας)³¹. Το σημαντικότερο παραλίες που είχαν ελάχιστη προσέλευση εντάχθηκαν στην τοπική γεωγραφία της απόλαυσης της θάλασσας (Δρυλλεράκης, 15.9.1959· Πατρίς, 5.7.1962). Επιπλέον, από πόρους που συγκέντρωσε το δίκτυο των φορέων αστικής κοινωνικότητας της περιοχής ιδρύθηκε η πρώτη παραθαλάσσια κατασκήνωση στα ανατολικά παράλια του νομού Ηρακλείου. ΠΛΗ και σωματεία κατασκεύασαν την κατασκήνωση για να προωθήσουν τη διάδοση του παραθερισμού, την εκμάθηση κολύμβησης από τη νεολαία της περιοχής αλλά και τη χρήση από νεαρούς επισκέπτες που θα έβρισκαν φθηνή διαμονή και εξυπηρέτηση (Πατρίς, 15.8.1962· 20.6.1965).

Η διάσταση αυτή της δράσης σωματείων και οργανώσεων δεν αποσκοπούσε σε μια γενική και αφηρημένη τουριστική ανάπτυξη και αξιοποίηση των ακτών αλλά έφερε το σημάδι μιας συγκεκριμένης αντίληψης για τη διαδικασία αυτή. Η θάλασσα ενσωματωνόταν στην τοπικότητα και τη λαϊκότητα της περιοχής αποτελώντας συστατικό στοιχείο της τοπικής αυτό-εικόνας. Στον ίδιο βαθμό το (παρά)θαλάσσιο περιβάλλον μετατρέποταν σε κρίσιμο πόρο η εκμετάλλευση του οποίου κατά

29 ΠΥΤ Κρήτης, Αρχείο ΤΕΤΗ, φ. Συσκέψεις 1960-1961, Σημείωμα Ν. Πλάτωνος Τουριστικά έργα Νομού Ηρακλείου, χ.χ.

30 Αρχείο ΕΒΕΗ, Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου 1958- Ιουλίου 1964, Συνεδρίασις 20ής Μαΐου 1960, Θέμα 1ον, «Διάφοροι ανακοινώσεις και λήψεις σχετικών αποφάσεων» [Συζήτηση επί των τουριστικών δυνατοτήτων του τόπου].

31 ΓΑΚ ν. Ηρακλείου, Διοικ. 1, Λιμενικό Ταμείο, φ. 170 Αλληλογραφία μετά ΕΒΕΗ, μετά Δήμου, μετά Νομαρχίας Ηρακλείου, Φ-Ε/Ν-3, Ανακοίνωσις χρηματοδότησεως έργων κατασκευής Τουριστικού Περιπτέρου [Χερσονήσου] Νομαρχία Ηρακλείου προς τον Πρόεδρον της Λιμενικής Επιτροπής Ηρακλείου. Ενταύθα, α.π. 28764/13.5.1963.

προτεραιότητα ανήκε στην τοπική κοινωνία και τους επιχειρηματικούς της φορείς (Ποτηριάδης, 7.5.1963· Αλλαγή, 25-28.5.1965).

Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να εντάξουμε τον δημόσιο λόγο που ανέπτυξαν ναυταθλητικά σωματεία και οργανώσεις θαλασσόφιλων για την υπεράσπιση των ακτών από την παρέμβαση εξω-τοπικών επιχειρηματικών συμφερόντων. Δημόσιες εκκλήσεις προς τους χωρικούς να μη πουλάνε τη γη τους σε επιχειρηματίες εκτός νησιού, αντιδράσεις για το άνοιγμα παραρτήματος στο Ηράκλειο του Συλλόγου Μεσιτών της πρωτεύουσας εντασσόταν στο κλίμα αυτό (Πατρίς, 25.8.1962· Αλλαγή, 23.8.1964).

Οι συζητήσεις στο κοινοβούλιο και τον ΕΟΤ την ίδια περίοδο για την προσέλκυση ξένων επενδυτών και η σταυροφορία της ΕΠΛ για την υπεράσπιση των ακτών και την ελληνικότητα του παραθαλάσσιου τοπίου υποδαύλιζαν τις διαμαρτυρίες (Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος, 1964, σελ. 1-12)³². Δεν ήταν τυχαίο, όμως, ότι μέλη των σωματείων αυτών συμμετείχαν ενεργά ως ιδιώτες – επιχειρηματίες στην αγορά παραθαλάσσιων γαιών που επιταχύνθηκε από το 1962³³.

Οι διοικήσεις των σωματείων συνόδευσαν στις περιηγήσεις – κατοπτεύσεις τους εκπροσώπους ξένων τουριστικών οργανισμών, απεσταλμένους του ελληνικού και ευρωπαϊκού Τύπου, κινηματογραφικά και διαφημιστικά συνεργεία όταν αυτά μετά τα πρώτα χρόνια της δεκαετία του 1960 έρχονταν συνεχώς στο Ηράκλειο (Πατρίς, 13.9.1963). Παρόλα αυτά, οι αναπαραστάσεις του θαλάσσιου τοπίου που επεξεργάστηκαν οι φορείς της τοπικής κοινωνίας και οι εκτός αυτής δεν συνέκλιναν πάντα. Για τους φορείς της Κρήτης οι παράλιοι χώροι περιγράφονταν ως ειρηνευμένοι χώροι όπου η τοπική κοινωνία επιτελούσε τελετουργικά εκμοντερνισμού και ενίσχυσης της συνοχής και της ταυτότητάς της (Πατρίς, 21.8.1962· 13.7.1963). Οι ξένοι παρατηρητές ενέτασσαν τους ίδιους χώρους στο μεταίχμιο του μοντέρνου και του πρωτόγονου, τους αναπαριστούσαν ως δίπολο του οικείου και του εξωτικού, της ομορφιάς και της δαιμονικής σαγήνης (Μαμαλάκη, 1961, σελ. 20· Kasbauer, 21.11.1963).

Δεν ήταν σύμπτωση η σύμπλευση των τοπικών θαλασσόφιλων σωματείων με τους υπόλοιπους φορείς της περιοχής στην καταγγελία δύο ταινιών (Ζορμπάς,

32 ΒτΒ, Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής 16 Μαρτίου 1964 – 1 Ιουνίου 1964, τόμ. Α', Συνεδριάσεις ΚΘ' 26 Μαΐου 1964, «Υπ' αριθ. 5 επερώτησις των κ.κ. Ηλιού, Εφραιμίδη, Μπριλλάκη, Ηλιόπουλου και Παπά διά την μεγάλην έκτασιν, την οποίαν έλαβεν η πώλησις εθνικής γης εις ξένους υπηκόους», σελ. 671-684.

33 Ενδ. ΠΥΤ Κρήτης, Ξενοδοχεία ν. Ηρακλείου, φ. Νόρα, Έκθεσις ελέγχου τίτλων συνιδιοκτησία επί των εν τω χωρίω Λιμένι Χερσόνησου Πεδιάδος Ηρακλείου Κρήτης κείμενων ακινήτων των 1) Γ.Ν.Μ και 2) Σ.Μ.Κ., 30.10.1968.

Κρόσσια του Φεγγαριού) που γυρίστηκαν στο νησί και περιλάμβαναν πλάνα από τη θαλάσσιο περιβάλλον³⁴. Τα τοπικά σωματεία καταδικάζοντας την παρουσίαση των ντόπιων ως «πρωτόγονων» από τους σκηνοθέτες ταυτόχρονα αντιδρούσαν στην παρουσίαση των κρητικών παραλιών ως χώρων απελευθέρωσης βάρβαρων και άλογων ενστίκτων.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1960, η εκφορά πληθωρικού λόγου και οι πρωτοβουλίες από τα ναυταθλητικά και θαλασσόφιλα σωματεία ατόνησαν. Η παρέμβασή τους ήταν σύμφυτη με τον τοπικό τουριστικό σχεδιασμό, ο οποίος είχε ως προϋπόθεση την ενεργή κρατική παρέμβαση υπέρ των συμφερόντων της περιοχής. Ο τοπικός σχεδιασμός μπορούσε να παραμένει ενεργός και να δημιουργεί προσδοκίες στους παράγοντες και τα συμφέροντα της ανατολικής Κρήτης για όσο καιρό οι διακηρύξεις της κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου έθεταν ως προϋπόθεση της τουριστικής ανάπτυξης κάποιας μορφής κρατική παρέμβαση (Δημανόπουλος, 2023^β, σελ. 609-11). Μετά τα γεγονότα της Αποστασίας, όταν οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν επαγγέλθηκαν πολιτικές για τον τουρισμό περισσότερο φιλικές προς την ιδιωτική πρωτοβουλία και την επιχειρηματικότητα, ο τοπικός σχεδιασμός υπονομεύτηκε και μαζί του και οι παρεμβάσεις των σωματείων (Δημανόπουλος, όπ.π., σελ. 612)³⁵.

Ωστόσο, όταν η Κρήτη τις επόμενες δεκαετίες κατέστη μεσογειακό παραθεριστικό κέντρο με χιλιάδες λουόμενους στις ακτές του, διακρίνονταν αντηχήσεις του λόγου των ναυταθλητικών και θαλασσόφιλων σωματείων. Οι διαμαρτυρίες για τη μόλυνση, την υπερπλήρωση των ακτών και τις μη συμβατές με τα ήθη συμπεριφοράς «γυμνόστηθων κορασίδων και νεαρών λετσοτουριστών» κατέκλυσαν τον τοπικό Τύπο (Κρήτη, 1974, σελ. 12-17). Υποθέτω, ότι ο πληθωρικός αυτός λόγος υπέκρυπτε τους φόβους της τοπικής κοινωνίας για τον «αποχρωματισμό» της «κρητικότητας» των ακτών.

34 Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου [στο εξής ΒΔΒΗ], *Πρακτικά δημοτικού συμβουλίου Ηρακλείου*, Συνεδριάσεις της 17ης Μαρτίου 1965, [Πρόταση για καταγγελία από το δήμο Ηρακλείου της ταινίας Αλέξης Ζορμπάς].

35 Για τη διάρρηξη του κοινωνικού μετώπου που προωθούσε τον τοπικό σχεδιασμό με αφορμή την ανάθεση της οργάνωσης της περιφερειακής ανάπτυξης της Κρήτης σε ιδιωτική εταιρεία (Litton S.A) βλ. Αρχείο ΕΒΕΗ, *Πρακτικόν Διοικητικού Συμβουλίου Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου 1964-1980*, Συνεδριάσεις της 10ης Μαΐου 1966, «Συζήτηση επί της συμβάσεως Λίττον».

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- [Ανώνυμος] (1929, 14 Μαΐου). Ο εν Ελλάδι τουρισμός και η Κρήτη. *Παρατηρητής*, 12.
- [Ανώνυμος] (1935). Το Club Alpine Francaise στα ελληνικά βουνά. *Το Βουνό*, 20, 230.
- [Ανώνυμος] (1937, 1-2 Οκτωβρίου). Η Κρήτη ως τουριστικόν κέντρον. Τι έγινε και τι πρέπει να γίνη. Α'-Β'. *Η Δράσις*.
- [Ανώνυμος] (1959). Το τρίτο Πανελλαδικό Συνέδριο της Ελληνικής Περιηγητικής Λέσχης στο Ηράκλειο. *Τουριστική Κρήτη*, 4-5, 12.
- [Ανώνυμος] (1959, 23 Ιουνίου). Οι φίλοι της θάλασσας. *Μεσόγειος*.
- [Ανώνυμος] (1959, 26 Ιουλίου). Θαλασσινό. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1959, 13 Οκτωβρίου). Διά την 25 – 28 Οκτωβρίου. Οργανούται πυρετωδώς το Πανελλήνιον Συνέδριον Περιηγητικής εις Ηράκλειον. *Μεσόγειος*.
- [Ανώνυμος] (1960, 1 Ιουνίου). Η Μαλλιαρή. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1960, 22 Ιουνίου). Λίντο: το παραθαλάσσιο κέντρο με την ιδεώδη αμμουδιά. Τι επιβάλλεται να γίνη. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1960, 2 Ιουλίου). Τι τύπος διακοπών είσθε. *Ο Ταχυδρόμος*, 11.
- [Ανώνυμος] (1961, 12 Μαΐου). Παρουσιάζεσθε πολιτισμένα. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1961, 13 Μαΐου). Κατάστασις επειγόντων τουριστικών έργων ν. Ηρακλείου. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1961, 26 Ιουνίου). Ο σημερινός εορτασμός εις τον λιμένα μας. Επιστολή του Συλλόγου Φίλων της Θάλασσας. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1961, 2 Αυγούστου). Οδεύοντας προς το Λιβυκόν. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1961, 21 Δεκεμβρίου). Η χθεσινή τελετή θεμελιώσεως των λουτρικών εγκαταστάσεων Καρτερού. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1962, 1 Ιουνίου). Όργιο χρωμάτων χαρακτηρίζει την εφετινή μόδα των μαγιό. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1962, 26 Ιουνίου). Η Κρήτη και η θάλασσα. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1962, 28 Ιουνίου). Ηλιοθεραπεία και μαύρισμα χωρίς κινδύνους, *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1962, 5 Ιουλίου). Εις παραλιακά χωριά ιδρύονται ξενώνες δια την ανάπτυξιν τουρισμού. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1962, 12 Αυγούστου). Παρά θιν' αλός. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1962, 15 Αυγούστου). Η Περιηγητική. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1962, 21 Αυγούστου). Άρβη Bella. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1962, 22 Αυγούστου). Ρογδιά - Αηλάδα - Αγία Πελαγία. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1962, 25 Αυγούστου). Τα ζητήματα κτηματομεσιτών. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1963). Η αγάπη της θάλασσας κερδίζει τώρα τους αγρότες. *Εικόνες*, 413, 24-27.
- [Ανώνυμος] (1963, 16 Ιανουαρίου). Διά να αγαπήσωμεν τη θάλασσαν. Σύλλογος Φίλων Θαλάσσης ο Νέαρχος. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1963, 8 Μαΐου). Αμερικανικόν συνεργείον τηλεοράσεως αφίχθη χθες εις την πόλιν μας. *Πατρίς*.

- [Ανώνυμος] (1963, 11 Μαΐου). Διά την εκμάθησιν της κολυμβήσεως. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1963, 13 Ιουλίου). Η Μεσόγειος λίκνο πολιτισμού και τουρισμού. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1963, 13 Σεπτεμβρίου). Η χθεσινή άφιξις κ. Σπήγκλερ. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1963, 16 Οκτωβρίου). Γερμανοί πράκτορες τουριστικών γραφείων εις την πόλιν μας. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1963, 16 Οκτωβρίου). Βρεττανοί διευθυνταί ταξιδιωτικών γραφείων εις την πόλιν μας. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1964). Η ελληνική γη εις το σφυρί. *Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 519, 1-12.
- [Ανώνυμος] (1964, 23 Αυγούστου). Λυμαίνονται τα κρητικὰς ακτὰς ξένοι κεφαλαιούχοι διά εντόπιων πρακτόρων των. *Αλλαγή*.
- [Ανώνυμος] (1965, 25-28 Μαΐου). Ολοκληρώθη υπό του οίκου Frank Basil η μελέτη τουριστικής αναπτύξεως Κρήτης. *Αλλαγή*.
- [Ανώνυμος] (1965, 13 Ιουνίου). Ανακοίνωσις προς τους φίλους της θάλασσης. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1965, 20 Ιουνίου). Ήρχισεν η περίοδος κατασκηνώσεων ΠΙΚΠΑ στο Κοκκίни Χάνι. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1965, 6 Ιουλίου). Κατηρτίσθη χθες το πρόγραμμα εκδηλώσεων της Ναυτικής Εβδομάδος. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1965, 12 Ιουλίου). Τι πρέπει να ξέρωμεν διά τα θαλάσσια λουτρά. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1965, 4 Αυγούστου). Προβλέπεται λαμπρά η επιτυχία των αγώνων υποβρυχίου αλιείας. *Πατρίς*.
- [Ανώνυμος] (1974). Έρευνα: Κρήτη – τουρισμός. *Κρήτη*, 12-17.
- Αλεξίου, Σ. (2010). *Κείμενα φιλίας και μνήμης*. Εκδόσεις Δοκιμάκης.
- Βλάχος, Α. (2016). *Τουρισμός και δημόσιες πολιτικές στη σύγχρονη Ελλάδα (1914-1950). Η ανάδυση ενός νεοτερικού φαινομένου*. Economia.
- Δημανόπουλος, Σ. (2023). *Τοπική οικονομία και τουριστική ανάπτυξη. Ο αρχαιολογικός περιηγητισμός στο νομό Ηρακλείου 1930-1962*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- (2023^β). Κρατικές πολιτικές και τοπικές ελίτ: Η πολιτική της περιφερειακής ανάπτυξης και η Κρήτη, 1960-1967. Στο Α. Μαχαιρά, Σ. Μπουρνάζος & Α. Παπαστεφανάκη (Επιμ.), *Το πνεύμα πρωτοξάδελφος του γιακωβινισμού... Κείμενα αφιερωμένα στον Χρήστο Χατζηιωσήφ* (σελ. 591-616). ΠΕΚ.
- Δρουλλεράκης, Γ. (1959, 15 Σεπτεμβρίου). Αποχαιρετισμός στη Σταλίδα. *Μεσόγειος*.
- (1960, 9 Αυγούστου). Τα παληά και τα καινούργια. *Μεσόγειος*.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2017). Βιοπολιτική, σωματική κουλτούρα και αθλητισμός στην περίοδο της Αυτονομίας της Κρήτης. Στο Μ. Γ. Ανδρουλιδάκης (Επιμ.), *Το Ηράκλειο και η Κρήτη από την τελευταία περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας ως την Ένωση με την Ελλάδα (1866-1913)* (σελ. 385-396). Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Ζαϊμάκης, Γ. & Petre, B. (2014). Πολιτισμικός ιμπεριαλισμός και σπορ στην ανατολική Μεσόγειο και την Κρήτη: Ο ρόλος των βρετανικών στρατευμάτων (1880-1912). Στο Σ. Πετμεζάς & Α. Τζεδάκη-Αποστολάκη (Επιμ.), *Κυριαρχίες και συνειδήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο [1880-1920]* (σελ. 201-228). ΕΚΙΜ.

- Ζαϊμάκης, Γ. & Φουρναράκη, Ε. (Επιμ.) (2015). *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*. Αλεξάνδρεια.
- Ιερωνυμάκης, Μ. (1959, 20 Μαρτίου). Δια την παραλίαν Γιόφυρο, *Μεσόγειος*.
- Kasbauer, L. (1963, 21 Νοεμβρίου). Προσγείωσις στην Κρήτη. *Πατρίς*.
- Κορνάρος, Μ. (1961, 11 Αυγούστου). Ακρογιαλιές, *Πατρίς*.
- Κουλούρη, Χρ. (1998). *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστήρια και αθλητικά σωματεία στην Ελλάδα 1870-1922*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Μαμαλάκη, Ζ. (1961). Γοητευτικά ταξίδια στο νησί της ελευθερίας. Στα παράλια του Λιβυκού. *Τουριστική Κρήτη*, 16, 20.
- Μαργαρίτης, Γ. (2017). Η Αντούα, το Οντουρμάν, η Φασόντα, τα Χανιά και το Ηράκλειο: η διεθνής συγκυρία στη γέννηση της Κρητικής Πολιτείας. Στο Μ. Γ. Ανδρουλιδάκης (Επιμ.), *Το Ηράκλειο και η Κρήτη από την τελευταία περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας ως την Ένωση με την Ελλάδα (1866-1913)* (σελ. 484-489), Βικελαιά Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Μαρινάτος, Σ. (1931, 7 Ιουνίου). Η ανάπτυξις του τουρισμού εις την Ελλάδα. *Ελεύθερον Βήμα*.
- Μουρέλλος, Γ. Δ. (1937). Στην κορφή του Ψηλορείτη και τις ομορφιές της Κρήτης. *Υπαιθρον*, 27, 59-64.
- Ναναδάκης, Ι. (1930, 16-21 Σεπτεμβρίου). Ο τουρισμός και η Κρήτη. *Παρατηρητής*.
- Νικολακάκης, Μ. (2017). «Μοντέρνα Κίρκη». *Τουρισμός και ελληνική κοινωνία την περίοδο 1950-1974*. Αλεξάνδρεια.
- Παντουβάκης, Μ. (1963). Η τουριστική ανάπτυξις και το συγκοινωνιακό πρόβλημα της Κρήτης. *Τουριστική Κρήτη*, 28, 13-15.
- Περάκης, Μ. (2017). *Κρήτη: το νησί των προσαρμογών. Οικονομία και κοινωνία τον 19ο αιώνα [1830-1913]*, ΕΚΙΜ–Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος.
- (2009). Μεταβίβαση γαιών και πιστωτικό σύστημα κατά την περίοδο της Αυτονομίας (1898-1913). Στο Γ. Μανουσάκης & Β. Βαρουχάκη (Επιμ.), *Θέρισσον 1905. 100 χρόνια* (σελ. 284-301). Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος.
 - (2014). Επιστροφή στην οθωμανική κυριαρχία και απο-οθωμανοποίηση των Χριστιανών στην Κρήτη (1889-1895). Στο Σ. Πετμεζάς & Λ. Τζεδάκη-Αποστολάκη (πιμ.), *Κυριαρχίες και συνειδήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο [1880-1920]* (σελ. 101-130), ΕΚΙΜ.
- Ποτηριάδης, Γ. (1963, 7 Μαΐου). Η μελέτη του τουριστικού προγραμματισμού Κρήτης, *Πατρίς*.
- Τσιριγωτάκης, Τ. (1959, 21 Ιουνίου). Κοντά στην υγρή κοινωνία. *Πατρίς*.
- Φλεριανός, Φ. (1929, 4 Μαΐου). Η ιστορία του αθλητισμού εν Ηρακλείω 1897-1928, *Ελευθέρα Σκέψις*.

Ξενόγλωσση

- Ateljevic, I. (2000). Circuits of tourism: stepping beyond the «production/consumption» dichotomy. *Tourism Geographies*, 2(4), 369-88.
- Ateljevic, I. & Doorne, S. (2003). Culture, economy and tourism commodities: social relations of production and consumption. *Tourist Studies*, 3(2), 23-141.

- Bianchi, R. (2011). Tourism, capitalism and Marxist political economy. In J. Modesale (Ed.), *Political economy of tourism: A critical perspective* (pp. 41-84). Routledge.
- Bianchi, R. (2018). The political economy of tourism development: a critical review. *Annals of Tourism Research*, 70, 88-102. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.08.005>
- Bray, R. & Raitz, V. (2001). *Flight to the sun. The story of the holiday revolution*, Continuum.
- Chiang, C. Y. (2011). *Shaping the shoreline: Fisheries and tourism on the Monterey Coast*. University of Washington Press.
- Denning, A. (2014). From sublime landscapes to «White Gold»: How skiing, transformed the Alps after 1930. *Environmental History*, 19 (1), 78-108. <https://doi.org/10.1093/envhis/emt105>
- (2015). *Skiing into modernity: A cultural and environmental history*. University of California Press.
- Durie, A. & Huggins, M. (1998). Sport, Social tone and the seaside sports of Great Britain 1850-1914. *International Journal of the History of Sport*, 15(1), 173-87.
- Furlough, E. (2001). Vacations and citizenship in Post-war France. *Contemporary French and Francophone Studies: Sites*, 5(1), 121-29.
- Grob, R. (2017). Uphill and downhill histories. How winter tourism transformed alpine regions in Vorarlberg, Austria – 1930 to 1970. *Zeitschrift für Tourismuswissenschaft*, 9(1), 115-39. <https://doi.org/10.1515/tw-2017-0006>
- Huggins, M. (1997). Sport and the English seaside resort 1800-1914. *International Journal of Maritime Studies*, 9(1), 213-32.
- (2013). Sport, tourism and history: current historiography and future prospects. *Journal of Tourism History*, 5(2), 107-30. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2013.828782>
- Karagiannis, S. (2006). Widening tourism policy: The prospects of sport activities for recreation in Crete, a primary investigation. *Tourism Review*, 61(4), 27-31. <https://doi.org/10.1108/eb058484>
- Lanfant, M. F. (1980). Introduction. Tourism in the process of internationalization. *International Social Science Journal*, XXXII (1), 14-43.
- Lekan, T. (2009). A «Noble Prospect»: Tourism, heimat, and conservation on the Rhine, 1880-1914. *Journal of Modern History*, 81(4), 824-858. <https://doi.org/10.1086/605487>
- McDermott, M. (2009). Leisure, tourism, swimming, sustainability and the Ocean Baths of New South Wales. *International Journal of the History of Sport*, 26(14), 2069-2085.
- Moranda, S. (2014). *The people's own landscape: Nature, tourism, and dictatorship in East Germany*. University of Michigan Press.
- Papadimitriou, D. & Gibson, H. (2008). Benefits sought and realized by active mountain sport tourists in Epirus, Greece: Pre- and post-trip analysis. *Journal of Sport & Tourism*, 13(1), 37-60. <https://doi.org/10.1080/14775080801972056>
- Perakis, M. (2013). An ineffective attempt at implementing Tanzimat in ottoman empire. Ethno-religious and socio-political dispute in Crete during the Chalepa era (1878-1889). In M. Baramova et al. (Eds.), *Power and influence in south-eastern Europe, 16th-20th century* (pp. 119-129). Lit Verlag.
- Perrons, D. (1999). Reintegrating production and consumption, or why political economy matters. In R. Munck & D. O' Hearn (Eds.), *Critical development theory: contributions to a new paradigm* (pp. 91-112). Zed Books.

- Philpott, W. (2013). *Vacationland: tourism and environment in the Colorado High Country*. University of Washington Press.
- Solomon, E. (2003). Constructing local identity through archaeological finds: the case of Knossos (Crete, Greece). *Museological Review*, 10, 31-47.
- Stradling, D. (2010), *Making Mountains: New York City and the Catskills*. University of Washington Press.
- Walton, J. (2009). Balnearios marítimos, turismo de playa y espacios del ocio: España y México, siglos XIX y XX. In C. Contreras Cruz & C.P. Pardo Hernandez (Eds.), *La modernización urbana en México y España, siglos XIX y XX* (pp. 493-511). Benemerita Universidad Autónoma de Puebla.
- (2013). Another face of «mass tourism»: San Sebastián and Spanish beach resorts under Franco, 1936-1975. *Urban History*, 40(3), 483-506.
- White, R. (2004). From wilderness to hybrid landscapes: the cultural turn in environmental history. *Historian*, 66(3), 557-564.
- Williams, A. M. (1995). Capital and the transnationalisation of tourism. In A. Montanari & A.M. Williams (Eds.), *European tourism: regions, spaces and restructuring* (pp. 163-76). John Wiley.
- Yannitsiotis, Y. (2022). Bodies at the beach: sea bathing on the Athenian seafront 1870–1940. *Journal of Tourism History*, 14(2), 143-166. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2022.2128903>

Πηγές

Αρχεία

Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής 16 Δεκεμβρίου 1957 – 29 Μαρτίου 1958, 4 Δεκεμβρίου 1961 - 27 Φεβρουαρίου 1962, 28 Φεβρουαρίου 1962 – 21 Μαΐου 1962, 16 Μαρτίου 1964 – 1 Ιουνίου 1964

Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη

Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Ηρακλείου, 1965

Γενικά Αρχεία του Κράτους ν. Ηρακλείου

Δικ. 1, Αρχείο Πρωτοδικείου, Πολιτικές Δικογραφίες, φ. Έτος 1957-4

Δικ. 14.2, Εισαγγελία, Δικογραφίες (αρθρ. 43 στοιχ. Β' Κ.Π.Α), φ. Έτος 1962

Διοικ. 1, Λιμενικό Ταμείο, Αλληλογραφία, φ. 149, φ. 152

Διοικ. 38, Υπηρεσία Περιφερειακής Αναπτύξεως Κρήτης, Διοικητική Αλληλογραφία, φ. 263

Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου ΕΟΤ, 1957

Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Ηρακλείου, Βιβλία – Κατάστιχα

Έκθεσις επί των αναγκών του Νομού Ηρακλείου δια την τουριστικήν του ανάπτυξιν, Ιανουάριος 1962.

Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου 1958-1964, 1964-1980

Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου
Αλληλογραφία, Εισερχόμενα 9ης και 10ης Περιφέρειας, 1930
Αλληλογραφία, Εξερχόμενα, 1948
Ορειβατικός Σύνδεσμος Ηρακλείου
Εξερχόμενη – Εισερχόμενη Αλληλογραφία, 1933-1961
Περιφερειακή Υπηρεσία Τουρισμού Κρήτης
Αρχείο Τοπικής Επιτροπής Τουρισμού Ηρακλείου, Πρακτικόν Συνεδριάσεων Τοπικής Επιτροπής
Τουρισμού Ηρακλείου, 1949-1958
Αρχείο Τοπικής Επιτροπής Τουρισμού Ηρακλείου, φ. Συσκέψεις 1960-1961
Γραφείο ΕΟΤ Ηρακλείου, φ. Τουριστικοί Τόποι Κρήτης, χ.χ.
Ξενοδοχεία ν. Ηρακλείου, φ. Νόρα

Εφημερίδες – Περιοδικά

Πατρίς, 1959-1965
Το Βουνό, 1935
Ελευθέρα Σκέψις, 1929
Η Δράσις, 1937
Παρατηρητής, 1929-1930
Ελεύθερον Βήμα, 1931
Μεσόγειος, 1958-1960
Ο Ταχυδρόμος, 1960
Τουριστική Κρήτη, 1959,1961,1963
Αλλαγή, 1964-1965
Κρήτη, 1974
Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος, 1962

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις

<https://cretanbusiness.gr>

<https://www.cretalive.gr>

<https://cijm.org.gr>

<https://capitano.gr>

Water sports and tourism development in eastern Crete, 1960-1967

Spyros Dimanopoulos

Abstract

In the contemporary era, Crete has emerged as one of Greece's preeminent tourist destinations, attracting millions of visitors annually. In the late 1960s, Crete was established as a Mediterranean holiday destination, accompanied by investments in the island's coastline. This transformation has led to the coastal area becoming a popular destination for physical recreation and entertainment. The extant literature pertaining to the development of tourism in Crete has been found to establish a direct correlation between the presence of a substantial sandy coastline and the island's metamorphosis into a seaside resort. The implication is that the coastline was always present, awaiting "discovery" and subsequent exploitation by the tourism industry and state planners. Nevertheless, it can be argued that the presence of a sandy coastline does not automatically imply the development of tourism on the island. Conversely, the evolution of the coastline into a tourism destination was driven by a socio-cultural process in which the local community played an active role. The present study examines the activities of nautical clubs and sea lovers' associations in eastern Crete within the social network responsible for local tourism planning. The actions of these groups had a profound influence on the local community's relationship with coastal and marine spaces, thereby catalysing the development of coastal tourism.

Keywords: tourism planning, nautical sports, recreation, localism, clubs